

O českých masmédiích z etnometodologické perspektivy: romská identita v dialogických sítích

JIŘÍ NEKVAPIL – IVAN LEUDAR

1. Úvod

Tato studie vznikala v průběhu řady let a je dokladem etnometodologické „analytické mentality“ vycházející z toho, že je třeba „1. dělat studie tak, že 2. analytik se soustřeďuje na materiály, aby zjistil, co v nich, respektive na jejich základě, může být objeveno, což je víceméně v protikladu k postupu, kdy analytik volí problémy a data na základě nějaké teoreticky specifikované agendy“ (Hester – Housley, 2002, s. 4). Podstatným impulsem pro výsledný tvar této studie byla právě další analýza materiálu, jehož původní analýza byla poprvé zveřejněna už před deseti lety (Holšánová – Nekvapil, 1993).

1.1. Cíle

V této studii si klademe tři cíle:

- a) chceme ukázat, jak bezprostředně po vzniku České republiky byla v českých médiích v souvislosti s tzv. migračním zákonem prezentována romská identita;
- b) dále chceme rozpracovat pojem „dialogická síť“, který jsme vyvinuli v naší předcházející práci (viz Leudar, 1995; Nekvapil – Leudar, 1998; Leudar – Nekvapil, 1998; Nekvapil – Leudar, 2002);
- c) konečně chceme ukázat, jak se masmediální materiály (témata a jejich prezentace) užívají v každodenních rozhovorech.¹

Naši studii lze chápat i jako specificky zaměřenou sondu do polistopadového masmediálního diskursu. V tomto smyslu chce prohloubit jeho poznání, přičemž na něj nabízí jiný pohled, než poskytují tradiční analytické postupy (srov. Nekvapil, 1997).

1.2. Data

V této studii pracujeme s třemi druhy dat:

- a) východiskem naší analýzy je několik desítek novinových článků publikovaných v pěti českých celostátních denících (Mladá fronta Dnes, Lidové noviny, Rudé právo, České a moravskoslezské zemědělské noviny a Práce) v období od 6.1. do 16.1. 1993;
- b) dále užíváme televizní debatu z 10.1.1993 vysílanou ČT1;
- c) konečně pracujeme s jedním fragmentem obsáhlého každodenního rozhovoru, který byl nahrán v jednom východočeském městě večer 8.1.1993.

¹ Za cenné připomínky k různým verzím naší studie vděčíme účastníkům semináře „Aktuální otázky sociolingvistiky“ (FFUK v Praze), zejména Jiřímu Homoláčovi, Evženu Gálovi a Kamile Karhanové. Připomenout je však třeba i podněty účastníků bielefeldského projektu *Nationale Selbst- und Fremdbilder in osteuropäischen Staaten – Manifestationen im Diskurs* (1993), které byly důležité pro původní analýzu mluvených dat (zmiňme tu alespoň Elisabeth Gülichovou a Reinholda Schmitta). – Tento článek vznikl aktualizací a přepracováním textu, který vyšel jako první kapitola skript *Obraz Romů v středoevropských masmédiích* po roce 1989 (Doplněk, Brno 2003, s. 8–35).

Jak je zřejmé, všechna data vznikla v období od 6.1. do 16.1. 1993. Specifičností těchto dat však není jen to, že pocházejí z téhož relativně krátkého „společensky atraktivního“ období (první týdny existence České republiky), ale i to, že tyto tři druhy dat jsou tematicky a interaktivně propojeny: jak v novinách, tak v televizi, tak i v každodenním rozhovoru se probírají stejná témata a jednotliví mluvčí, resp. pisatelé reagují na to, co četli, resp. slyšeli i v jiném médiu, z analytického hlediska: v jiném druhu dat – mluvčí v rozhovoru reagují na to, co četli v novinách, autoři novinových článků reagují na to, co viděli a slyšeli v televizní debatě apod.

To, že různé typy dat mohou být tematicky a interaktivně propojeny, se nám zřetelně ukázalo už v našem dosavadním výzkumu dialogických sítí. Formulováno z metodologického hlediska: koncept dialogické sítě vede analytika k tomu, aby viděl ve vzájemné spjatosti ty typy dat, které bývají většinou studovány odděleně.

1.3. *Metody*

V této studii se snažíme navazovat především na postupy vypracované v etnometodologii, respektive konverzační analýze (Sacks, 1992; Jalbert, 1999; Nekvapil, 1999/2000). To pro nás znamená nejen ukázat, že problémy, jimiž se zabýváme, jsou problémy, na něž se orientují sami mluvčí nebo pisatelé (v etnometodologickém pojmosloví: „členové“ daného společenství), ale také ukázat průběhy jejich akcí víceméně v reálném čase a popsat, o jaké kompetence členů (např. znalosti nebo způsoby uvažování) se konání těchto akcí opírá. Ve zkoumaném případě řeší členové především problém, zda migrační zákon je smysluplný, adekvátní, resp. neadekvátní, rasistický apod. Naším úkolem je tedy ukázat, jaké „metody“ (postupy) členové užívají, aby tento zákon jako smysluplný, adekvátní atd. prezentovali a jak těmto postupně vznikajícím prezentacím v rozvíjející se dialogické síti sami rozumějí. Z toho plyne, že verbální produkty jednotlivých aktérů zkoumáme jako lokální, situačně podmíněné „výkony“, závislé na tom, kdo, kdy a v jaké souvislosti atd. je formuluje. Naopak není naším úkolem kritizovat tzv. migrační zákon a postoje k němu z hlediska nějaké předem dané společenské teorie či pozice, ale ani kritizovat to, jak novináři tento zákon v médiích prezentují. To však neznamená, že naše detailní studie nemůže být pro takové účely využita.

Různé druhy dat vybízejí k aplikaci různých přístupů. Televizní debata a každodenní rozhovor jsou data užívaná především v rámci tzv. sekvenční analýzy jakožto jedné z podoblastí konverzační analýzy (srov. Watson, 1997). Naproti tomu novinové články stojí vcelku pochopitelně na okraji zájmu konverzační analýzy. V naší studii ukazujeme, že sekvenčnost je centrálním pojmem i při analýze novinových článků jakožto interakčních „tahů“ v rozvíjející se dialogické síti (sekvenční organizaci mají však samozřejmě i články samy o sobě; například jak v českých, tak v britských novinových zprávách jsme pozorovali, že po uvedení přímé řeči následují specifické segmenty textu). Na druhé straně nepředpokládáme, že sekvenční struktury v běžném rozhovoru a v dialogické síti mají zcela shodné vlastnosti.

Spor o tzv. migrační zákon je sporem o to, jaké vlastnosti lze tomuto zákonu připsat, jaká je jeho identita. Bude nás zajímat, zda tento zákon byl chápán jako určitá kategorie, kterou v dialogické síti konstituovali jednotliví aktéři tím, že jí připisovali ne-

bo naopak upírali určité rysy (obecně: „predikáty“), nebo tím, že s její pomocí konstruovali určité soubory kategorií. Pojetí, které jsme právě zmínili, je charakteristické pro další podoblast konverzační analýzy, totiž pro tzv. členskou kategorizační analýzu.² V této studii budeme sledovat, do jaké míry členská kategorizační analýza, původně vypracovaná pro analýzu personálních kategorií a postupně rozšiřovaná i na kategorie nepersonální (viz Hester – Eglin, 1997; Edwards, 1997), se osvědčí i při analýze takových objektů, jako je zákon.

Akteři v zkoumané dialogické síti jsou různí (politici, poslanci, novináři, starostové měst atd.) a své verbální produkty – „tahy“ v rozvíjející se síti formulují z různých dialogických pozic. Např. J. Kredba v Lidových novinách (15.1.1993) začíná svůj článek takto: *Události posledních dnů mne donutily se ozvat. Ne jako neposlušný prokurátor, ale jako občan České republiky.* „Pozicování“ (positioning, Positionierung) (srov. Wolf, 1999) je dalším z důležitých pojmů, s kterými pracujeme. Zajímá nás např. to, v jaké míře mají komunikační pozice vliv na to, zda se aktéři stanou součástí masmediální dialogické sítě. Speciální pozornost věnujeme také tomu, jakou úlohu při „pozicování“ hraje etnická identita.

1.4. Etnografické pozadí

Data, s nimiž pracujeme, vznikla na samém začátku existence České republiky. Reflektují se v nich problémy rozpadajícího se Československa a chaos v určitých oblastech života československé společnosti, který nastal po změně politického režimu v roce 1989. Šlo především o velký nárůst kriminality a o zvýšenou migraci obyvatelstva. V souvislosti s nadcházejícím rozdělením Československa se očekával ještě větší přesun obyvatelstva ze Slovenska do ekonomicky vyspělejší České republiky (srov. Homoláč – Karhanová, mimeo). Toto vše bylo samozřejmě prezentováno i v masmédiích: viz palcový titulěk článku otištěného na první straně Rudého práva *Chystá se obrovská migrace Romů do Čech* (16.10.1992). O tom, že situace se v některých městech vyhrotila až do krajnosti, může svědčit následující článek:

České a moravskoslezské zemědělské noviny 16.10.1992, s. 1

Eskadra nezaútočila

Jirkov (roč) – Ani přestupek nezaznamenali včera v Jirkově na Chomutovsku, kde z 19 000 obyvatel představují Romové téměř jednu šestinu. Eskadra smrti, která měla podle anonymu spustit sérii útoků na romské obyvatele, se neobjevila. Romové se v restauracích ani ulicích moc neobjevovali, s výjimkou Nových Ervenic, kde sídlil krizový štáb Policie ČR. Ve školních lavicích v Jirkově včera chybělo 120 romských dětí, tři dny absence mají omluvené. Podle některých názorů jde v Jirkově nejen o mstu, ale i jakousi „prevenci“ v očekávání přílivu Romů po rozdělení ČSFR.

Aby městské zastupitelstvo Jirkova zvládlo narůstající kriminalitu spojenou s migrací do města a patrně aby předešlo konfliktům mezi různými skupinami obyvatel, vydalo začátkem listopadu 1992 vyhlášku k zabezpečení veřejného pořádku a bezpečnosti ve městě Jirkov. Tento úřední dokument, označovaný v médiích jako „jirkovská vyhláška“, převzala i další města, především na severu Čech. Tato městská vyhláška,

² Elementární úvod do členské kategorizační analýzy napsala Lepperová (2000). České pojmosloví viz u Nekvapila (2000/2001).

zavádějící např. instituci městského vězení, se stala podnětem k návrhu zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku (tj. „migračního zákona“), který Generální prokuratura ČR podala v posledních prosincových dnech r. 1992.

2. Události a aktéři v dialogické síti

Míra komplexnosti masmediálních dialogických sítí je zřejmě dána tím, jak společensky závažný a společensky aktuální problém jednotliví aktéři řeší. Čím je problém společensky závažnější, lépe řečeno, čím více je jako společensky závažný prožíván a konstruován, tím více aktérů se do dialogické sítě zapojuje a tím více dialogických událostí se na vzniku sítě podílí.

Ve zkoumané dialogické síti byly relevantní, tj. interakčně produktivní, především následující dialogické události:

- a) vydání městských vyhlášek v Jirkově a v Ústí nad Labem;
- b) předložení návrhu migračního zákona, vypracovaného Generální prokuraturou ČR, Parlamentu ČR dne 28.12.1992;
- c) setkání generálního prokurátora s poslanci a předsedou Poslanecké sněmovny 6.1.1993;
- d) tisková konference Romské občanské iniciativy (ROI) v Praze 9.1.;
- e) televizní debata z 10.1.;
- f) tisková konference ROI v Ostravě 15.1.;
- g) individuální prohlášení čelných politiků zveřejněná prostřednictvím ČTK v různých novinách;
- h) individuální prohlášení čelných politiků nebo vysokých státních úředníků zveřejněná v různých novinách bez zprostředkování ČTK (např. J. Kredba v LN 15.1.);
- i) novinová interview;
- j) novinové zprávy;
- k) novinové komentáře;
- l) zprávy ČTK.

Důležitou vlastností dialogické sítě je to, že ji tvoří události různého druhu. Zastavme se proto u toho, co vlastně míníme utvářením dialogických sítí, a tudíž i dialogickou událostí. Dialogická síť je komunikace zprostředkovaná masmédií. Participace médií je to, co této komunikaci propůjčuje její základní rys, totiž to, že je distribuována – neprobíhá ve stejném čase a na stejném místě.³ Tato participace může mít dosti různou podobu: je to např. zpráva o nějaké nemediální dialogické události či zpráva o nějaké masmediální události (např. tiskové konferenci), shromáždění několika dialogických událostí v jedné zprávě nebo i pouhé zveřejnění (tedy medializování) nějakého politického prohlášení. Austin (2000) ukázal, že performativní charakter nemají jen promluvy, jako jsou žádosti, sliby nebo hrozby, ale koneckonců i popisy. V tomto smyslu noviny jednoduše nepopisují, co se děje v utvářející se dialogické síti, nýbrž mají performativní charakter; řečeno s Austinem: „dělají věci“. Uvidíme dále, že pro vytvoření dialogické sítě je participace masmédií sice podmínkou nutnou, nikoli však dostatečnou.

³ K „formální“ analýze dialogických sítí viz Nekvapil – Leudar, 2002.

Jak jsme se už zmínili, identita navrženého zákona byla sporná: je to dobrý, nebo špatný zákon? – ale také: co je na něm dobrého a co špatného?

Tento zákon především obhajovali zejména tito aktéři (uvádíme je tu jako nositele sociálních kategorií, které užívali sami aktéři, resp. novináři): generální prokurátor J. Šetina, náměstek generálního prokurátora J. Patočka, primátor hlavního města Prahy M. Kondr, poslanec ODS J. Melichar, představitel KAN (Klub angažovaných nestraníků).

Tento zákon především odmítali zejména tito aktéři: předseda ústavně-právního výboru Poslanecké sněmovny českého parlamentu M. Výborný, předseda bezpečnostního výboru V. Šuman, prof. V. Pavlíček z Katedry ústavního práva Právnické fakulty UK, prokurátor Generální prokuratury ČR J. Kredba, místopředseda parlamentu J. Vlach, ředitelka legislativního úřadu vlády M. Poláková, předseda ROI E. Ščuka a místopředsedkyně ROI K. Samková, romský poslanec českého parlamentu L. Body, Romský demokratický kongres, předseda Společnosti pro samosprávnou demokracii Moravy a Slezska J. Kryčer, městský prokurátor v Praze J. Jakl.

Interakčně produktivní však byli v rozvíjející se dialogické síti i aktéři, kteří své stanovisko k tzv. migračnímu zákonu neformulovali zřetelně a chtěli spíš diskutovat a řešit problémy, které tento zákon postihoval. K nim patřili: primátor Ústí nad Labem L. Mašín, starosta Jirkova F. Škapa, starosta Mostu B. Valvoda, ministr spravedlnosti J. Novák, ministr vnitra J. Ruml, mluvčí ministra vnitra J. Šubrt, náměstek ministra spravedlnosti C. Svoboda, pracovník Ministerstva hospodářství ČR JUDr. M. Horák.

Za zmínku stojí i ti aktéři, kteří se do masmediální dialogické sítě zapojit mohli, ale – jak plyne z nám dostupných materiálů – tak neučinili. K nim patří: okresní prokurátoři (viz fragment článku z ČMZN z 11.1., který referuje o tiskové konferenci ROI z 9.1.: ...*Členové Romské občanské iniciativy proto žádají okresní prokurátory, aby zahájili stíhání proti iniciátorům protiústavních vyhlášek* ... a fragment článku z MFD z 16.1., který referuje o tiskové konferenci ROI z 15.1.: *ROI ve svém prohlášení žádá okresní prokurátory, aby zahájili stíhání proti iniciátorům protiústavních vyhlášek*), premiér V. Klaus (viz fragment článku z RP z 11.1., který referuje o tiskové konferenci ROI z 9.1.: *Hovořila i o jednání s Václavem Klausem na přelomu září a října, z něhož český premiér, podle ní, dosud nesplnil ani jeden ze svých slibů. ... Považujeme dnešní setkání s novináři a naše prohlášení i za poslední výzvu panu Klausovi, konstatovala K. Samková* ...).

Co nás opravňuje k tvrzení, že někteří aktéři se do dialogické sítě zapojit mohli, ale neučinili tak? Vidíme, že ROI (resp. její představitelé) formulovali na tiskové konferenci první část párových sekvencí (žádost okresním prokurátorům, výzvu V. Klausovi); po první části párové sekvence se normativně očekává, že bude následovat její část druhá (po žádosti se očekává např. vyhovění nebo odmítnutí žádosti, po výzvě nějaká reakce na ni). Tato druhá část párových sekvencí se však v tisku neobjevila a to se mohlo jevit některým aktérům jako „signifikančně nápadné“.⁴

⁴ Srov. vymezení konceptu „párová sekvence“ (adjacency pair) v Encyklopedickém slovníku češtiny (Lidové Noviny, Praha 2002, s. 383): „Dvojice (verbálních) akcí jako ‚otázka – odpověď‘, ‚pozdrav – pozdrav‘, ‚žádost – vyhovění/odmítnutí žádosti‘. Charakteristické pro ně je to, že po uvedení prvního členu této dvojice mluvčí normativně očekávají, že bude následovat příslušný člen druhý. Nenásleduje-li tento druhý člen, mluvčí jeho absenci

S tímto problémem souvisí to, jak potenciální aktéři dialogických sítí mohou rozpoznat, že první část párové sekvence je adresována právě jim. Adresnost může být zcela zřejmá (např. je-li zmíněna společenská funkce nebo vlastní jméno potenciálního aktéra – viz případy uvedené výše), ale někdy může být jen indikována (viz Nekvapil – Leudar, 2002, s. 494) a počítat je třeba i s tím, že první části párových sekvencí jsou zformulovány tak, aby umožnily reagovat několika aktérům (srov. Kühn, 1995). Tento problém by si zasloužil v kontextu vzniku dialogických sítí zvláštní pozornost, a zde ho jen registrujeme.

3. Empirická analýza dialogické sítě

Analýzu začneme následujícím článkem:

České a moravskoslezské zemědělské noviny 6.1.1993, s. 1

Prokuratura navrhuje mimořádný migrační zákon

Praha (sot) – Návrh zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku, jenž reaguje na nezvládnutelnou situaci, kterou v některých obcích vytváří velké soustředění romského obyvatelstva, vypracovala a předložila v minulých dnech Parlamentu ČR Generální prokuratura ČR. Platnost zákona, reagujícího na nezákonné vyhlášky městských zastupitelstev v Jirkově a v Ústí nad Labem, v konkrétní obci by na návrh ministra vnitra povolovala s omezenou platností česká vláda. V této době by si uživatel nebo majitel bytu musel pro návštěvu (s výjimkou přímých příbuzných) vyžádat souhlas ohlašovny pobytu. Délka pobytu by v těchto případech nesměla přesáhnout pět dnů a za každý den by měl navíc každý zletilý návštěvník zaplatit deset korun. V případě nezaplacení by „černému obyvateli“ totiž hrozila vysoká pokuta či nepodmíněný trest. Také přijímání podnájemníků norma podmiňuje souhlasem městského nebo obecního úřadu. Náměstek generálního prokurátora J. Patočka odmítl v rozhovoru se zpravodajem ČMZN názor, že návrh zákona je v rozporu s Listinou základních lidských práv a svobod. „Užití mimořádných opatření při mimořádné události je obvyklé a Listina to připouští“, řekl a jako příklad použil zákon ČNR o požární ochraně.

V tomto článku se dovídáme, že Generální prokuratura ČR předložila Parlamentu ČR návrh zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku. Akce Generální prokuratury ČR je v článku vztažena nejen k situaci v některých obcích, ale i k akci jiných „agentur“, totiž k vydání nezákonných vyhlášek městskými zastupitelstvy v Jirkově a v Ústí nad Labem. Navrhovaný zákon je v titulu článku označen jako *migrační zákon*; důvodem je zřejmě to, že má omezit soukromé návštěvy a pronájem bytů a tak – implicitně – zabránit *velkému soustředění romského obyvatelstva* (zřejmě proto byl v jiných médiích označován jako *antimigrační*, resp. *protimigrační*). Autor článku neinformuje jen o tom, co je obsahem navrhovaného zákona, ale i o tom, jak na něj reagovali různí aktéři. Jistě bylo možné očekávat, že na akci Generální prokuratury zareaguje Parlament ČR, kterému byl návrh zákona *předložen* – „předložení“ je totiž první člen párové sekvence. Ale reakce Parlamentu ČR není v tomto článku explicitně zmíněna. Zato se dovídáme o reakci čelného představitele Generální prokuratury na názor, že předložený návrh zákona je v rozporu s Listinou základních lidských práv a svobod. Kdo zformuloval tento názor, není jasné. Mohl to být sice nějaký člen parlamentu, nelze však vyloučit, že to byl i sám zpravodaj Českých a moravskoslezských zemědělských novin (dále ČMZN) nebo ještě někdo jiný,

interpretují např. jako neznalost (po otázce), nezdvořilost (po pozdravu) apod. Absence toho, co se normativně očekává, má tedy v interakci svůj význam.“

popř. několik osob, a náměstek tedy mohl reagovat na obecně distribuovanou reakci.⁵ Z článku je však zřejmé, že zpravodaj ČMZN se ptal relevantně.

Reakci náměstka Generální prokuratury na uvedený názor charakterizuje autor článku jako odmítnutí; zdůvodnění odmítnutí prezentuje jako přímou řeč právního experta, načež už jen referuje o příkladu, v němž J. Patočka konkretizuje uvedené zdůvodnění – z příkladu je zřejmé, že Patočka jakožto právní expert konstruuje soubor mimořádných událostí, v němž jsou zahrnuty kategorie „velké soustředění romského obyvatelstva v některých obcích“ a „požár“. V článku nacházíme typickou prezentaci Romů jako zdroje společenského nepokoje; nezvládnutelná situace spojená s velkým soustředěním romského obyvatelstva nemusí být ani blíže charakterizována – čtenáři je zřejmá ze znalosti toho, jaké typické kategoriální aktivity jsou Romům konvenčně přisuzovány.

Vidíme tedy, že tento článek informuje minimálně o čtyřčlenném řetězci dialogických událostí. Řetězec tvoří: (1) akce městských zastupitelstev v Jirkově a v Ústí nad Labem, (2) reakce Generální prokuratury, konkrétně předložení návrhu zákona, (3) kritická reakce neznámého aktéra či neznámých aktérů na návrh Generální prokuratury, (4) odmítavá reakce náměstka Generální prokuratury na reakci neznámého kritika či kritiků. Tak vypadá první fragment dialogické sítě. Zastavíme se ještě u toho, co podminilo to, že se síť začala vůbec formovat – proč nezůstalo jen u akce městských zastupitelstev v Jirkově a v Ústí nad Labem nebo u reakce Generální prokuratury? Utváření dialogické sítě bylo nejprve podmíněno sporným právním statutem vyhlášek vydaných městskými zastupitelstvy v Jirkově a v Ústí nad Labem a poté tím, že jednotliví aktéři připisovali předloženému návrhu zákona dva protikladné „predikáty“: 1. (návrh zákona) „je v rozporu s Listinou základních lidských práv a svobod“, 2. (návrh zákona) „není v rozporu s Listinou základních lidských práv a svobod“. Utváření dialogické sítě by ovšem nebylo možné bez práce médií. Z analyzovaného článku je zřejmé, že novinář (zpravodaj) sumarizuje reakce na něco, co udělali jiní aktéři, hovoří s dalším aktérem a jeho reakci na tuto sumarizaci zveřejňuje.

Kritikové návrhu zákona však nezůstali v anonymitě a jejich argumentace nebyla formulována jen z pozice právních expertů. Migrační zákon se totiž stal problémem politickým (tak explicitně J. Kredba v LN 15.1.).

Následující článek *Návrh prokurátora. Nezakrytý rasismus* je z téhož dne jako výše uvedený článek *Prokuratura navrhuje mimořádný migrační zákon*.

⁵ O tom, že v politickém životě jsou relevantní i promluvy, které reagují na promluvy, u nichž není jasné, kdo je jejich autorem, dobře svědčí níže uvedený fragment z interview s místopředsedou KDU-ČSL Tomášem Kvapilem (kurzíva je naše):

Právo 9.6.1999, s. 6

Vstupem do vlády s ODS bychom shodili sami sebe

– Věřte, že se podaří unii přesvědčit k vládní spolupráci s ČSSD?

Unie svobody je suverénní stranou a já bych se nechtěl vůbec bavit o nějakém přesvědčování. Buď tato strana dozraje a přijme i svůj díl odpovědnosti za dění v České republice, nebo nedozraje. Tady nejde o žádný nátlak či přesvědčovací akce. Jan Ruml nás na sjezdu poprosil, abychom Unii svobody k ničemu nenutili. *Nicméně jedna z reakcí zřejmě na dotaz novinářů byla i taková, že pokud by současná vláda podala demisi a jednalo se o zcela novou vládu, tak Jan Ruml takovouto možnost připustil. Řekl, že to už by nebyla ta sociální demokracie, se kterou nechtějí nic mít.*

Návrh prokurátora

Nezakrytý rasismus

Praha (jiš) – Za pobuřující označil včera předseda ústavněprávního výboru Poslanecké sněmovny českého Parlamentu M. Výborný (KDU-ČSL) návrh generálního prokurátora ČR na znění zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku. „Obsahuje více chyb, než má paragrafů,“ poznamenal M. Výborný k návrhu zákona. Podle jeho slov je část důvodové zprávy, v níž je spojována potřeba pro vydání tohoto zákona s větším soustředěním romského obyvatelstva, nezakrytým projevem rasismu. M. Výborný dále uvedl, že není podobného zákona zapotřebí, a upozornil, že existuje řada trestních, právních a občanskoprávních norem, které mohou problémy řešit.

V tomto článku vidíme, že návrh zákona předložený generálním prokurátorem českému parlamentu nemohl na půdě parlamentu najít povolanejšího kritika – je jím sám předseda ústavně-právního výboru. Kritika návrhu zákona z pozice předsedy ústavně-právního výboru je samozřejmě kritikou zásadní. Vidíme, že novinář (jiš) nespecifikuje okolnosti, za nichž M. Výborný hovořil (Bylo to v parlamentu, na tiskové konferenci, v rozhovoru s novinářem samým?); relevantním kontextem je zde pouze to, že M. Výborný reaguje na návrh generálního prokurátora ČR. Podle M. Výborného v LN je návrh zákona *pobuřující*, a to z několika důvodů: má mnoho chyb a část důvodové zprávy je *nezakrytým projevem rasismu*; kromě toho je navrhovaný zákon redundantní. Z „predikátů“, které předseda ústavně-právního výboru připsal návrhu zákona, je v titulku článku zvýrazněn *nezakrytý rasismus*. Tuto vlastnost zvýraznil též den v titulku svého článku i novinář MFD (6.1.1993, s. 2): *Podle Výborného předložil prokurátor „rasistický“ zákon*. To, zda je, či není návrh zákona rasistický, se stalo problémem, který sami aktéři řešili v dalších „tazích“ dialogické sítě.

Na rozdíl od předcházejícího článku je v tomto článku autorizována a podrobněji popsána kritická reakce na předložený návrh zákona (z formálního hlediska v zásadě párová sekvence „návrh – odmítnutí“), avšak není tu obsažena reakce Generální prokuratury na odmítnutí jejího návrhu.

Následující den se v Lidových novinách objevily hned dva články s námi zkoumanou tematikou. Oba články byly umístěny na stejné straně a v bezprostředním sousedství, z větší části pod sebou. První z nich byl typograficky výraznější (měl větší titlek, byl členitější), druhý na něj navazoval – nejen v prostorovém smyslu, ale i obsahově.

Lidové noviny 7.1.1993, s. 2

Jiří Šetina obhajuje svůj návrh zákona

Dobře míněná provokace

PRAHA (jiš) – Návrh zákona, který nedávno zaslal generální prokurátor J. Šetina do Poslanecké sněmovny Parlamentu, včera odmítli jako nepřijatelný předseda ústavně právního výboru M. Výborný (KDU-ČSL) i předseda bezpečnostního výboru V. Šuman (ODA).

Po včerejším setkání generálního prokurátora s poslanci a předsedou Poslanecké sněmovny J. Šetina popřel, že by důvodovou zprávu bylo možno označit za rasistickou. M. Výborný naproti tomu znovu uvedl několik vět z textu návrhu, které jsou podle jeho slov projevem rasové nenávisi.

„Situaci v Severočeském regionu považujeme za výbušnou, za ohrožující a já osobně za mimořádnou,“ uvedl J. Šetina a dodal, že návrh byl míněn jako iniciativní pracovní předloha k zákonu. Jak dále řekl, nezákonné vyhlášky v některých městech a obcích, které jsou ohroženy migrací romského obyvatelstva, jsou „provokací v dobrém slova smyslu“.

Jirkovská vyhláška

Chomutov a Most

ÚSTÍ NAD LABEM – Obecně závazná vyhláška k zabezpečení veřejného pořádku a bezpečnosti ve městě, kterou zastupitelstvo města Ústí nad Labem přijalo po vzoru zastupitelstva Jirkova 10. prosince loňského roku, zůstává nadále v platnosti, sdělil primátor města Lukáš Mašín. Dodal, že sice generální prokurátor označil „jirkovskou“ vyhlášku za nezákonnou, ale Okresní úřad v Ústí nad Labem dosud platnost této vyhlášky nepozastavil. Podle tiskové mluvčí Jiřiny Henzelové bude okresní úřad ještě nejméně 14 dnů vyhlášku zastupitelstva posuzovat, než vydá konečné rozhodnutí. V pondělí 4. ledna vstoupila v platnost „jirkovská“ vyhláška v Chomutově. V Mostě bude platná od 9. ledna.

Povšimneme si nejdříve prvního článku *Jiří Šetina obhajuje* Jak je zřejmé z titulu článku a jeho prvních dvou řádků, po párové sekvenci „návrh – odmítnutí“ následoval další „tah“ v dialogické síti, který můžeme spolu s autorem článku charakterizovat jako „obhajování návrhu“. Vidíme, že do diskuse se zapojil sám generální prokurátor. Proč až nyní? Jak bylo patrné z titulků předcházejících článků (*Návrh prokurátora. Nezakrytý rasismus* nebo *Podle Výborného předložil prokurátor „rasistický“ zákon*), stal se „interaktivním cílem“ (ve smyslu Levinsona, 1988) generální prokurátor, nikoli Generální prokuratura jako celek nebo snad jen prokurátorův náměstek. Šetina reagoval také teprve v tom momentu, kdy návrh zákona veřejně napadl z pozice politicky nejpovolanějšího kritika M. Výborný, předseda ústavně-právního výboru českého parlamentu (viz už výše). Z článku *Jiří Šetina obhajuje ...* je zřejmé, že dialogická síť se rozšířila ještě o dalšího politicky velmi důležitého aktéra – o předsedu bezpečnostního výboru V. Šumana. Proč právě o něho? Severočeským městským zastupitelům šlo primárně o bezpečnost obcí (viz o „jirkovské vyhlášce“). V. Šuman se přesto zařadil mezi odpůrce návrhu zákona. Jak v článku dále vidíme, v dialogické síti se probírá už jen jediný problém, totiž zda lze návrhu zákona, resp. některé jeho části připsat vlastnost „rasistický“. Šetina to popírá, Výborný to exemplifikuje. Argumentace obou představitelů těchto protikladných názorů je zčásti nejasná, resp. není v článku vyjádřena. Autor článku signalizuje přímou řečí, že Šetina zdůrazňuje mimořádnost situace (podobně viz výše u J. Patočky v ČMZN),⁶ přičemž z nepřímé řeči lze vyčíst, v čem Šetina vidí mimořádnost situace – v tom, že některá města a obce jsou ohroženy migrací romského obyvatelstva (takto explicitně formulováno poprvé).

Další článek *Jirkovská vyhláška ...* kontextualizuje dialogické události prezentované v článku *Jiří Šetina obhajuje ...* To, co Šetina řekl, uvádějí novináři LN do souvislosti se sdělením primátora L. Mašína, že vyhláška k zabezpečení veřejného pořádku a bezpečnosti (tj. „jirkovská vyhláška“) zůstává v Ústí nad Labem v platnosti – navzdory tomu, že ji generální prokurátor označil za nezákonnou. Jak tento fakt, tak i fakt, že „jirkovská vyhláška“ se šíří do dalších měst, se zdají podporovat to, co řekl Šetina v předcházejícím článku: *Situaci v Severočeském regionu považujeme za výbušnou, za ohrožující a já osobně za mimořádnou.*

⁶ Na tomto příkladu vidíme, že koheze dialogické sítě nemusí být dána jen dialogickými akcemi, ale i prostředky lexikálněsémantickými. Podrobněji viz Nekvapil – Leudar, 2002.

Dostáváme se nyní k tomu, jak se o návrhu zákona diskutovalo v tisku z dalšího dne, tj. 8.1.1993. Rudé právo otisklo dlouhé interview s J. Šetinou, které dominovalo domácímu zpravodajství. Toto interview má palcový titulěk *Obvinění z rasismu odmítá*.

Interview v RP je kontextualizováno článkem *Poslanec Body žádá odstoupení Šetiny* (je umístěn hned pod interview s J. Šetinou). Tímto článkem se dialogická síť začíná rozšiřovat o politickou reprezentaci Romů.

Rudé právo 8.1.1993, s. 3

S Jiřím Šetinou o mimořádných opatřeních proti zločinu

Obvinění z rasismu odmítá

Návrh zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku se zatím nesetkal v českém parlamentu s podporou poslanců. Prokuratura ČR reagovala tímto návrhem na vyhlášku radních obce Jirkov a některých jiných obcí, kde se rozhodli po svém zatočit s nekalými živly, které se jim tam stahují. Avšak například Miloslav Výborný (KDU-ČSL), předseda ústavně-právního výboru sněmovny Parlamentu ČR, označil důvodovou zprávu k návrhu zákona za „nepokrytý rasistickou“.

„Pokud by to bylo přirovnáváno a přímo označeno za rasismus, je to přinejmenším nekolegiální,“ sdělil nám generální prokurátor ČR Jiří Šetina. „Vyhláška je obecná, a ať prokuratuře nikdo nepodsouvá, že je zaměřena proti romskému etniku. Jestliže někdo spáchá třikrát nebo čtyřikrát trestný čin loupeže, tak pro mě není ani Čechem, ani Slovákem, ale ani třeba Švýcarem, nýbrž nebezpečným recidivistou. Jestli velkou část zločinů provádějí Romové, jde mimo jiné o otázku sociální, ale zákon takové rozdíly nezná a nečiní.“

Bylo zpochybněno i právo generálního prokurátora podávat návrhy zákonů. Máte takové právo?

Ani nevím, jestli s tím mám polemizovat. Návrh zákona jsme doručili předsednictvu ČNR dne 28. prosince 1992. Do 31. prosince 1992 však platil stále zákon o prokuratuře, podle kterého prokuratura měla povinnost podávat ČNR návrhy zákonů a jejich změn. (vynechány následující 2/3 interview)

V prvním odstavci jsou shrnuty dosavadní „tahy“ utvářející síť: reakce poslanců parlamentu na akci prokuratury ČR, která reagovala na akci radních v Jirkově a jinde. Zdůrazněna je reakce M. Výborného, o které už víme z článku v LN. Tuto reakci charakterizuje autor článku v RP jako obvinění (= první část párové sekvence) a Šetinovu reakci na obvinění jako odmítnutí (= druhá část párové sekvence) – viz titulěk článku. Jak je z titulku článku dále zřejmé, nejdůležitějším problémem je i v tomto článku spor, zda návrh zákona je či není rasistický. V Šetinově argumentaci se zde objevují nové prvky: dovolává se jednak profesní kolegiality, jednak obecnosti vyhlášky – odmítá blíže nespécifikovaný, anonymně distribuovaný názor, že vyhláška generální prokuratury je zaměřena proti romskému etniku. Hned v dalším článku (*Poslanec Body žádá odstoupení Šetiny*) však uvidíme, že jiní účastníci dialogické sítě tuto vyhlášku právě takto interpretovali. Ostatně i sám Šetina v podmínkové větě *jestli(že) velkou část zločinů provádějí Romové, (pak) vychází z předpokladu, že vyhláška se bude týkat především Romů*. Nové je také to, že romskou kriminalitu Šetina prezentuje i jako sociální otázku.

Dotaz novináře (*Bylo zpochybněno i právo generálního prokurátora podávat návrhy zákonů. Máte takové právo?*) ilustruje, že některé tahy v dialogické síti jsou vázány na speciální dialogické pozice. Šetinova odpověď dokládá zase to, že nejsou-li tyto pozice v dialogické síti dostatečně zřetelné, je třeba je vyjednat.

Rudé právo 8.1.1993, s. 3

Poslanec Body žádá odstoupení Šetiny

PRAHA (zr) – K odstoupení vybízí generálního prokurátora České republiky JUDr. Jiřího Šetinu romský poslanec sněmovny českého parlamentu Ladislav Body (LB). Důvodem je návrh tzv. migračního zákona,

který předložil generální prokurátor koncem loňského roku. Body ho považuje „za hrubé porušení ústavního pořádku“. Návrh migračního zákona odporuje ústavnímu pořádku ČR, je v rozporu s Listinou základních práv a svobod a jeho přijetí by vedlo k omezení práv celé jedné národnostní menšiny žijící v ČR, píše poslanec Body ve svém čtvrtletním prohlášení, které předal redakci RP.

Zde nacházíme jeden z typických způsobů, jak se dostat do masmediální dialogické sítě, resp. jak se stát její součástí – jde o poskytnutí prohlášení pro tisk. Tento způsob je ovšem vázán na specifické komunikační pozice, relevantní pro politický život. Vidíme, že k odstoupení generálního prokurátora vybízí *p o s l a n e c*. Kdyby ho k tomu písemně vybídli *o b ě a n* X, skončilo by patrně takové „prohlášení“ v rubrice dopisy čtenářů redakci (to v nejlepším případě); občanova šance na zapojení se do dialogické sítě je tedy podstatně menší. V článku dále vidíme, že k odstoupení generálního prokurátora nevybízí jen poslanec, ale *r o m s k ý p o s l a n e c*. Prohlášení romského poslance je relevantní i proto, že do dialogické sítě se zapojuje zástupce národnostní menšiny, které se návrh zákona týká. Uvidíme dále, že dialogická pozice Ladislava Bodyho, resp. jeho identita (hovoří jako poslanec, jako Rom nebo jako občan?) představuje mnohdy problém jak pro něho samého, tak pro další aktéry dialogické sítě, a to včetně novinářů.

4. „Voni se pozastavujou nad tím ...“: masmediální témata v každodenním rozhovoru

Dosud jsme studovali masmediální diskurs tak, jako by jeho konzumenty byli jen politici. Je sice pravda, že prostřednictvím masmédií probíhá značná část komunikace mezi politiky a že politici dokonce využívají masmédiá k tomu, aby mohli spolu komunikovat, aniž by se museli osobně setkat. Vlastníci a vydavatelé masmédií však musí počítat především s jiným typem čtenářů (či diváků), než je čtenář-politik, totiž s běžným typem čtenáře, který v zásadě nemá šanci se do masmediálních dialogických sítí zapojit.

Běžný čtenář sice může zatelefonovat do příslušné redakce nebo napsat redakci dopis a takto vyzvat novináře nebo politiky k nějaké akci nebo může nějaké akce, které už proběhly, alespoň komentovat, ale většinou se omezuje na čtení novinových textů. Pouhá četba novinových textů ho však do dialogické sítě nepřivede. Ale to neznamená, že se četba novinových textů nemůže uplatnit v jiných typech interakcí – ba naopak: často se stává komunikačním zdrojem v každodenních rozhovorech. Tomu se budeme nyní věnovat.

Připomeňme si, že poslední novinové články, kterým jsme se při analýze masmediální dialogické sítě věnovali, byly publikovány 8.1.1993. Týž den večer byl diktafonem zachycen rozhovor, jehož obsáhlý fragment zde publikujeme (viz níže). Účastníci tohoto rozhovoru, který se odehrál v jednom východočeském městě, se pravidelně scházejí, aby si zahráli volejbal. Všichni se dobře znají. Komunikace, kterou bychom mohli žánrově charakterizovat jako „posezení po sportu“, probíhala ve „společenské“ místnosti nedaleko tělocvičny (transkripční konvence viz v závěru naší studie).

- 1 M: ne hele já si myslím že je to u nás dobrý. že jsme demokratická společnost protože když vidím,
- 2 jak všichni brečej nad těma cikánama, který se vloupou ve svý podstatě do bytu ((s pobavením))
- 3 tam to vobsaděj, + (.) jak dneska psali v novinách, normálně hadicí, duší vod kola, měli přivedenej
- 4 plyn ke sporáku, jo, (.) to jste nečetli? ((hlasitě, pobaveně)) duší vod kola normálně +

- 5 I: no tak přízněj jaký noviny čteš. kdes to kdes to četl. (.) [blesk.]
 6 Ja: [[(smích)]]
 7 P: špigl. špigl.
 8 M: myslím že to byla mladá fronta člověče.
 9 Va: tu jsem čet.
 10 I: ne, tam to nebylo.
 11 Va: tam to nebylo. ne ne ne.
 12 P: tak rudý. ((Rudé právo))
 13 Ja: ((smích))
 14 M: nebylo to v těch, (...) hospodářskejch? (...) () vopravdu nevím. ()
 15 Ja: prosím tě kolik si jich čteš denně no,
 16 M: ručasa jsem čet. možná že to bylo v ručasu no. (.) a tam bylo počkej. (.) tam byl takovej krásnej
 17 snímek panelák, schody, a tam stáli před tím čtyry cikáni. všichni takovýhle meruny, ((ukazuje)) (.)
 18 a pod tím byl titulek čoveče jako
 19 V: ((se smíchem)) hladovějící somálské, +
 20 M: ne ne jako, ne
 21 Va: ne počkej. tam byl titulek, (.) jsou to občané druhé kategorie?
 22 M: ano ano ano.
 23 I: tak to je mladá fronta.
 24 Va: () tam tam nebylo nic.
 25 M: tam bylo. tam tohleto
 26 I: jo, ((rychle)) tak počkej já jsem to možná nečet. + ale je tam [fotogra]fie. že a
 27 Va: [tam je]
 28 I: tam je jako jsou
 29 Va: počkej ((šum)) (.)
 30 M: ne to nejsou druhý kategorie. (.) tam bych začínal vod pátý kategorie normálně. (.)
 31 Va: no,
 32 I: no a tak co, prosím tě.
 33 M: co- počkej no no vidíš vo čem jsme se bavili, no ne. teďka jako (.) ((ironicky)) jak budeme jim
 34 utiskovat a brát ty eh jako ty práva že jo. + ((posměšně)) voni chudáci, voni přijedou, tady nemaj co
 35 dělat, a voni se vloupou do nějakýho bytu, ten zdevastujou, co tam eště zbylo ukradnou, prodaj + (...)
 36 a (.) vono pak ve svý podstatě na ně maj platit zákony. ale jaký? (.) že jo.
 37 Va: hm
 38 M: když ty nejseš schopen ho tam vocat vystěhovat. protože von tam (...) ((s rozhořčením)) von-
 39 voni se pozastavujou nad tím, jak někoho můžeš vystěhovat z bytu a nedat mu náhradní byt tak von
 40 se tam vloupe,
 41 Va: hm,
 42 M: a ty mu máš dát náhradní byt +
 43 P: no to je krádež. to je prostě vod prvního první devadesát tři se tohleto považuje za užívání cizí věci.
 44 jinými slovy za krádež.
 45 M: to je trestná věc. trestná věc.
 46 P: takže která je=eh trestně stíhaná odnětím svobody. a to takovým že nepodmíněným. (.) jo, takhlen
 47 to je, prostě vod prvního první roku devadesát tři takže vopravdu teď jde akorát vo to, jak se s tím
 48 ty- ty soudy prostě budou umět vypořádat.

Nemůžeme se zde samozřejmě detailně věnovat sekvenční organizaci tohoto rozhovoru, ani tomu, jak je tu v souvislosti s produkcí etnických stereotypů konstituována kategorie Rom (k tomu viz Holšánová – Nekvapil, 1995, kde je uveřejněno i obsáhlé pokračování rozhovoru). Omezíme se tu jen na několik poznámek, které se týkají toho, jak mluvčí v každodenních rozhovorech užívají to, co si přečetli v novinách.

Na první pohled je zřejmé, že mluvčí hovoří o tématech, která byla publikována v tehdejších masmédiích a probírána v dosud analyzovaných „tazích“ sledované dialogické sítě. Jde především o migraci Romů, o romskou kriminalitu a o to, jak na ni aplikovat dobové zákony. Už na základě tohoto zjištění bychom mohli konstatovat, že mluvčí se v uvedeném rozhovoru projevují jako čtenáři mediálních textů.

To je samozřejmě prokazatelné, nejen pokud jde o shody v oblasti tematické. Vidíme, že mluvčí se snaží přímo lokalizovat zdroje masmediálních informací, které v rozhovoru užívají, že tedy v rozhovoru vystupují jako čtenáři konkrétních novin.

Dalším zjištěním je to, že mluvčí M v rozhovoru vystupuje jako čtenář několika novin. Z toho lze usuzovat, že každodenní mluvčí se mohou v zásadě orientovat na prezentaci dialogické sítě v několika médiích – v každodenní komunikační praxi členů tedy pozorujeme to, co čtenářům naší studie mohlo připadat jako arbitrární konstrukt analytiků masmediálního diskursu.

Z uvedeného fragmentu rozhovoru je zřejmé, že mluvčí se neomezili na pouhou četbu novinových textů, nýbrž že o nich také spolu hovoří. Zastavíme se nyní blíže u toho, jak tyto texty v rozhovoru užívají.

Tento úkol předpokládá nejprve zjistit, co sami mluvčí formulují jako reprodukování novinových textů, resp. jejich fragmentů. Jinak řečeno, v kterých promluvách dávají *e x p l i c i t n ě* najevo, že užívají novinové texty. Taková místa jsou v uvedeném rozhovoru tři:

Fragment č. 1 (ř. 3–4)

M: ... jak dneska psali v novinách, normálně hadici, duši vod kola, měli přivedeney plyn ke sporáku, jo, (.) to jste nečetli?

V prvním příkladu mluvčí M reprodukováním novinového textu „dělá“ řadu věcí. Především uvádí detaily toho, jak Romové obsazují byty. Na základě zvukové podoby jeho promluvy lze tvrdit, že se vyprávěním novinové historky dobře baví; z žánru analyzované komunikace, tj. „posezení po sportu“, plyne, že se s velkou pravděpodobností orientuje na to, aby pobavil i své komunikační partnery. Reakce mluvčích na vyprávěnou historku mohla být různá – mohli na ni např. reagovat jako na příklad vynalézavosti Romů nebo jako na příklad jejich primitivnosti nebo jako na příklad vynalézavosti spojené s jejich primitivností (např. vynalézavost Romů podmíněná jejich primitivností). Z dalšího průběhu rozhovoru lze usuzovat, že interpretace novinové historky jako ilustrace primitivnosti Romů je pravděpodobná. Bezprostředně následující reakce mluvčího I a reakce mluvčího P se však orientují na něco jiného – na věrohodnost novinové historky. Oba mluvčí ji lokalizují do bulvárního tisku a tím její věrohodnost zpochybňují. Mluvčí M oproti tomu uvádí seriózní informační zdroj, atd. (viz řádek č. 5 a řádky následující).

Na okraj poznamenejme, že spor o věrohodnost novinové historky má pro výzkum mediálního diskursu zásadní význam. Je totiž jasným dokladem toho, že každodenní mluvčí/čtenáři rozlišují nejen mezi různými novinami, ale i mezi různými druhy novin. Je tedy třeba, aby například výzkum obrazu Romů v masmédiích byl analyticky stratifikován podle uvedené distinkce.

M: ruďasa jsem čet. možná že to bylo v ruďasu no. (.) a tam bylo počkej. (.) tam byl takovej krásnej snímek panelák, schody, a tam stáli před tím čtyry cikáni. všichni takovýhle meruny, ((ukazuje)) (.) a pod tím byl titulek čoveče jako

V tomto příkladu reprodukuje mluvčí M jiný typ novinového komunikátu, totiž fotografii. Fotografii nejen popisuje, ale i hodnotí. Reprodukováním obsahu fotografie jednak M navazuje na novinovou historku z prvního příkladu, jednak dále pracuje na identifikaci novin, v nichž byla historka publikována – minimálně lze tvrdit, že M poskytuje nápadný materiál, vhodný k identifikaci novin. O tom, že reprodukování fotografie k identifikaci novin skutečně přispělo, svědčí ostatně další průběh rozhovoru. M ve své promluvě také prezentuje – tentokrát v nepřeneseném smyslu – určitý obraz Romů. Není důležité, jak přesně pomocí verbálních znaků vystihuje uspořádání vizuálních znaků fotografie. V následujícím průběhu rozhovoru vidíme, že na fotografii se upamatovali další dva účastníci rozhovoru, aniž by cokoli kriticky poznamenali k tomu, jak M fotografii prezentoval. Podstatné je tedy to, jaký obraz Romů mluvčí M v rozhovoru konstruuje, jaké rysy („predikáty“) zobrazeným Romům připisuje. Prvním z nich je to, že Romové *stáli* – implicitně tento „predikát“ vypovídá o jejich pasivitě, o jejich nicnedělání (viz na ř. 34 promluvu téhož mluvčího: *oni přijedou, taďdy nemaj co dělat ...*). Druhý „predikát“ se týká vzeření Romů, totiž jejich velkého břicha (viz *všichni takovýhle meruny*). Tato druhá vlastnost se stala v následujícím průběhu rozhovoru součástí sarkastické kritiky v zásadě blahobytného života Romů.

Va: ne počkej. tam byl titulek, (.) jsou to občané druhé kategorie?

Touto promluvou mluvčí Va pomohl mluvčímu M zrekonstruovat znakově heterogenní komunikát fotografie + titulek. Tím poskytl další materiál k identifikaci novin, v nichž byla publikována uvedená historka (viz řádek 23). Pro následující průběh rozhovoru je podstatné to, že několik mluvčích připustilo, že informační zdroj je Mladá fronta, tedy noviny seriózní. Mluvčí M, v tomto momentu v zásadě vypravěč věrohodných historek, nyní explicitně formuluje svůj negativní postoj k Romům: *ne to nejsou druhý kategorie*. (.) *tam bych začínal vod pátý kategorie normálně*. (ř. 30) Vidíme tedy, že mluvčí M pouze nereprodukuje novinové texty, které přečetl, ale že s nimi vstupuje v dialog. Jeho replika je ovšem překvapivá. Na (rétorickou) otázku „jsou to občané druhé kategorie?“ lze nejspíš očekávat zápornou odpověď: „ne, nejsou“ a snad i kladnou odpověď: „ano, jsou“. Mluvčí M však formuluje zápornou odpověď, v níž stupňuje podřadnost Romů. Je zřejmé, že mluvčí M uvedené novinové komunikáty užil k tomu, aby legitimizoval své negativní postoje k Romům.

Toto zjištění lze podpořit tím, že budeme konfrontovat to, co mluvčí M ve svých promluvách zmínil, s tím, co korespondující novinové komunikáty obsahovaly. Nejprve je třeba konstatovat, že účastníci rozhovoru ve skutečnosti odkazovali k d v ě m a článkům publikovaným ve d v o j í c h různých novinách. Historka o přivedení plynu duší od kola byla součástí rozsáhlé reportáže *V Jirkově se bojuje o přijetí pořádkové vyhlášky* otištěné v RP 8.1.1993, s. 6. Fotografie Romů včetně podtitulku byla součástí

obsáhlého komentáře *Prokurátor nepříjemně překvapil parlament* otištěného v MFD 8.1.1993, s. 5.

Reportáž z RP, kterou napsal K. Miketa, zabírá celou jednu stranu novin; je montáží různých textů (fragmentů interview se starostou Jirkova, s velitelem městské policie, se starousedlým Romem; čtyř výňatků z tzv. jirkovské vyhlášky aj.) a čtyř fotografií (městského vězení, starosty, velitele policie, romských starousedlíků). Obsahuje následující mezititulky, rovnoměrně strukturující reportáž do řady oddílů: *Starosta chrání občany Jirkova, Neplatiči dluží skoro tři miliony, Starousedlí Romové s vyhláškou souhlasí, S velitelem v šatlavě, Romové si vařili s duší od kola, Vyhláška může mnoho změnit, ale....* Vidíme tedy, že mluvčí M se koncentroval především na oddíl uvedený mezititulkem *Romové si vařili s duší od kola* a nechal stranou např. diferenciaci Romů-starousedlíků a Romů-nově příchozích.

V komentáři *Prokurátor nepříjemně překvapil parlament* novinář I. Jemelka kritizuje návrh tzv. migračního zákona, který předložil parlamentu J. Šetina. Autor se v něm přihlašuje ke kritice, kterou provedl M. Výborný (viz výše), dále ji prohlubuje a navrhuje některá řešení. Fotografie publikovaná v rámci tohoto komentáře zobrazuje ty obyvatele, jichž se návrh tzv. migračního zákona především týká; podtitulek *Občané druhé kategorie?* lze interpretovat jako součást novinářovy nesouhlasné reakce na rasovou diskriminaci, kterou některé pasáže tzv. migračního zákona podle něho vykazují (viz z Jemelkova komentáře: *Doporučení ke zvláštnímu postupu vůči jistě skupině obyvatel, jejímž rozlišovacím znakem je pouze barva pleti, jazyk atd., jen nešťastně umocňuje tendenci k rasové diskriminaci, již obsahuje první věta důvodové zprávy.*).

Dosud jsme si všímali jen těch promluv, v kterých dávali mluvčí *e x p l i c i t n ě* najevo, že užívají novinové texty. Mluvčí však nepochybně novinové texty také užívají, aniž formulují, že je právě užívají. Takové *i m p l i c i t n ě* užívání může mít samozřejmě značně různou podobu – může jít o použití jednotlivého výrazu, specifického tématu, argumentační struktury apod. Z analytického hlediska je identifikace takových míst velmi obtížná, ne-li nemožná (je třeba vzít v úvahu např. i to, že „tutéž“ informaci může převzít mluvčí z několika masmediálních zdrojů nebo že ji jakožto masmediální může převzít od jiného každodenního mluvčího).

Složitost takového úkolu si ukážeme na následující promluvě ze zkoumaného transkriptu (viz ř. 38–42):

M: ((s rozhořčením)) ...voni se pozastavujou nad tím, jak někoho můžeš vystěhovat z bytu a nedat mu náhradní byt tak von se tam vloupe, ... a ty mu máš dát náhradní byt +

Domníváme se, že mluvčí M v této promluvě užívá výše zmíněnou reportáž *V Jirkově se bojuje o přijetí pořádkové vyhlášky*, aniž to v tomto momentu rozhovoru explicitně dává najevo. O tom, že mluvčí M tuto reportáž ve svých promluvách už užil, není sporu (viz výše). Dalším argumentem je obsahová blízkost promluvy mluvčího M a některých pasáží reportáže. Reportáž začíná takto: *Starosta Jirkova u Chomutova Filip Škapa již více než měsíc svádí papírový boj s Okresním úřadem v Chomutově i generálním prokurátorem ČR, kteří tvrdí, že vyhláška k zabezpečení veřejného pořádku a bezpečnosti v Jirkově, schválená tamějším městským zastupitelstvem začít*

kem listopadu, odporuje v některých bodech Listině základních práv a svobod. Nyní je osud vyhlášky, již podobné už začínají platit i v jiných městech – například v Ústí nad Labem – v rukou poslanců ČNR, kteří mají říct rozhodující slovo. ... Největší protesty vyvolaly zejména části vyhlášky umožňující vystěhování neplatičů nájemného a nelegálně nastěhovaných osob, při liknavém postupu soudu, jen na základě rozhodnutí přestupkové komise při městském úřadu. ... Ke konci reportáže je uveden následující výňatek z tzv. jirkovské vyhlášky: V případě neoprávněného vniknutí nebo obsazení bytu ... bude osoba nebo osoby potrestány pokutou do výše 5 000 korun. Dále bude tato osoba nebo osoby vymístěny z tohoto prostoru bez nároku na náhradu bytu, ubytování nebo přístřeší.

Povšimněme si ještě referenčně neurčitěho zájmena *voní* z uvedené promluvy mluvčího M. Ke komu by mohlo toto zájmeno odkazovat? Už řadu desetiletí „voní“ v českém každodenním diskursu odkazuje k „těm nahoře“ – k vládě, k mocenské, tj. politické, resp. stranické či ekonomické elitě (z hlediska tématu naší studie jsou to právě ti, kteří mají nejlepší možnost zapojit se do masmediálních dialogických sítí). Referens zájmena *voní* lze však interpretovat i na pozadí uvedených fragmentů novinové reportáže. *Voní se pozastavují nad tím ...* obsahově z velké části koresponduje s novinovou formulací *Největší protesty vyvolaly ...* (viz výše) Kdo však byl agens protestování? Okresní úřad v Chomutově? Generální prokurátor ČR? Poslanci? Ještě, resp. také někdo jiný, například novináři? To nelze na základě četby reportáže rozhodnout. Vidíme tedy, že mluvčí M užívá referenčně neurčité zájmeno *voní* v zásadě v souladu s informacemi, které mohl vyčíst z uvedené reportáže.

Vraťme se k promluvě mluvčího M z ř. 38–42 ještě z jiného hlediska. Přijmeme-li, že v této promluvě mluvčí M užívá novinového textu, ptejme se, jak ho užívá, co touto promluvou „dělá“. Stručně řečeno, mluvčí M parafrázuje určité pasáže novinového textu a polemizuje s jejich obsahem – nesouhlasí s tím, jaké názory mají *voní*. I když není úplně jasné, kdo jsou *voní*, je zřejmé, že *voní* jsou s velkou pravděpodobností součástí zkoumané dialogické sítě (generální prokurátor ČR? někteří poslanci? novináři?; viz výše). Mluvčí M svými promluvami samozřejmě neaspiruje na rozvíjení uvedené dialogické sítě – neobrací se na média, resp. prostřednictvím médií na *voní*. Mluví ke svým přátelům a v rozhovoru s nimi komentuje události v masmediální dialogické síti. To je také typická pozice každodenního mluvčího vzhledem k dialogickým sítím.

5. Televizní debata

Dosud jsme sledovali to, jak se zkoumaná masmediální síť rozvíjí jednotlivými „tahy“ umožněnými různými novinami. Nyní přecházíme k dalšímu typu masmédií, k televizi, a konkrétně k televizní debatě. Televizní debata sama je samozřejmě komunikací „tváří v tvář“, ale zároveň se její účastníci orientují na to, že jsou potenciálně sledováni miliony diváků, z nichž někteří jsou politikové či novináři, tj. dosavadní účastníci příslušné masmediální dialogické sítě – to, co ve studiu říkají účastníci televizní debaty, není tedy určeno pouze jiným účastníkům televizní debaty, ale i lidem „mimo studio“. Na druhé straně lidé ve studiu zase reagují na to, co zaznělo už před

televizní debatou „mimo studio“. Je tedy zřejmé, že televizní debata se může stát prospektivně i retrospektivně součástí masmediální dialogické sítě.

Debata z 10.1.1993, kterou se nyní budeme zabývat, patří do série politických debat vysílaných každou neděli po poledni po celá 90. léta. Organizačním principem tohoto pořadu je prodiskutování nejdůležitějších událostí, které se udály na české politické scéně v právě uplynulém týdnu. (Odtud i název „Co týden dal“, který byl svého času pro tento program užíván.) Těchto debat se často účastnili nejpřednější čeští politici a tím je dáno, že se samy debaty stávají důležitými politickými událostmi. O tom svědčí mimo jiné skutečnost, že o obsahu těchto debat bylo referováno např. týž večer v hlavní zpravodajské relaci. Debata z 10.1.1993 měla ovšem dosti nevšední kontext daný jejím místem v sekvenci politických událostí. Dnem 31.12.1992 přestalo existovat Československo jakožto státní útvar; debata z 10.1.1993 je tedy vlastně jednou z prvních veřejných politických debat v nově vzniklém státě a mohla být chápána jako jakési předznamenání některých problémů samostatné České republiky.

O čem byla tato debata? Moderátor (Mod) její témata na samém začátku naznačil jmény konkrétních osob. Jeho úvodní slova se samozřejmě musela opírat o typické aktivity těchto osob, resp. o jejich obecně známou sociální identitu. Viz úvodní sekvenci:

Mod: hezké nedělní odpoledne nejen vám u televizních obrazovek ale i hostům v našem studiu. témata o kterých bude dnes řeč, možná poznáte už podle jmen (.) pánů který kteří přijali dnešní pozvání. vítám tady pana jaromíra patočku, prvního náměstka generálního prokurátora české republiky.

Pat: dobrý den.

Mod: pana vladimíra šumana, předsedu (.) výboru pro právní ochranu a bezpečnost poslanecké sněmovny parlamentu české republiky.

Šu: dobré odpoledne.

Mod: pana lukáše mašína, primátora města ústí nad labem,

Maš: dobrý den.

Mod: pana bořka valvodu, starostu města mostu,

Val: dobrý den.

Mod: pana ladislava bodyho, z poslanecké sněmovny českého parlamentu,

Body: dobrý den.

Mod: pana jaroslava blühmela, předsedu demokratické strany sudety.

Blü: dobrý den.

Mod: pana jana kryčera, předsedu hnutí za samosprávnou demokracii moravy a slezska:

Kryč: dobrý den.

Mod: pana ivana dřímala: předsedu moravské národní strany.

Dří: dobrý den.

Mod: a režiséra fero feniče.

Fe: dobrý den.

Z výčtu hostů vidíme, že řada z nich se už objevila v námi zkoumané masmediální dialogické síti. Pro úplnost dodejme, že debata byla věnována také problému Sudet (proto v ní účinkoval J. Blühmel) a Moravy (viz účast J. Kryčera a I. Dřímala). Vztah režiséra F. Feniče k potenciálním tématům debaty asi nebyl na jejím počátku většině diváků jasný. V této studii si budeme pochopitelně všimnat jen té části debaty, která souvisí s tématem naší studie; tato část byla ostatně nejdelší a proběhla jako první (k části debaty, v níž byl diskutován problém Sudet, viz Nekvapil – Leudar, 1998).

Po představení účastníků debaty moderátorka (Moda) ve své první replice explicitně zformulovala první diskusní téma:

Moda: dobré odpoledne. eh poslední dny je doslova na eh na tapetě generální prokurátor české republiky Jiří Šetina. v souvislosti s tím že předložil českému parlamentu návrh zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku. pana generálního prokurátora jsme samozřejmě do studia pozvali, nicméně omluvil se pro zaneprázdnění mimo hranice republiky. takže zastupovat generální prokuraturu bude pan eh náměstek Patočka. eh tento zákon má úzkou souvislost eh zejména se severními Čechami. takže se tam pojďme podívat.

Vidíme, že Šetinův návrh zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku se stává tématem debaty. Moderátorka zároveň formuluje základní „tahy“ v dosavadním rozvoji dialogické sítě: generální prokurátor předložil parlamentu návrh zákona; reakce na předložení návrhu je dost nepříznivá (o čí reakci jde, není jasné, ale z formulace *poslední dny je doslova na eh na tapetě* je zřejmé, že jde o reakci více aktérů, respektive o reakci distribuovanou v delším časovém úseku, nikoli reakci jednorázovou). V souladu s obvyklým průběhem tohoto typu debat avizuje moderátorka ve své první replice krátkou sekvenci, která může posloužit divákům i aktérům ve studiu jako interpretační zdroj; viz konec moderátorčiny repliky: *takže se tam pojďme podívat*. Poté následuje anketa s obyvateli severních Čech:

Rep: romové na severu čech. váš názor [na] tuhle věc.

R1: [()] no moc sem nepatřej. když se nechovaj jako normální lidi, tak sem nepatřej.

R2: většinou by se měli vrátit zpátky na slovensko.

R3: no už aby táhli votat. no.

Rep: proč.

R3: proč. no (.) všude dělaj maléry.

R4 ((romský respondent)): nevidím žádný problém.

Rep: nicméně lidé protestují.

R4: nevím který.

Rep: jirkov, chomutov, ústí nad labem,

R4: záleží jak žijou.

Rep: myslíte si že všichni žijou tak jak by měli.

R4: já si myslím podle svého názoru že by měli žít takle.

Rep: není to: eh vyhánění romů.

R1: podle mýho ne: podle mýho ne. přišli votamtů, (.) musej jít zpátky.

R5: pro ně samostatnou vesnici. (.) rozumíte.

Rep: zní to ale trochu jako lágr.

R5: ne nez- nez- mají volnej pohyb.

Rep: eeh romové v ústí nad labem. ehm jak se na tohle téma tváříte.

R6 ((městský policista)): no romové. (.) chm. je to otázka sama vo sobě. no: ale jako (.) snažíme se je vocat dostat. nějakým způsobem. takovým solidním.

Tato anketa je mixáží fragmentů rozhovorů pořízených v severních Čechách. Vidí ji jak diváci, tak účastníci debaty. O tom, že anketa je relevantní kontextualizací problémů, o nichž se v debatě diskutuje, svědčí to, že se na ni explicitně nebo implicitně orientují sami účastníci debaty. Explicitně – viz repliku L. Bodyho (řádky č. 314, 315):⁷

⁷ Nemůžeme zde pochopitelně otisknout transkript celé debaty (obsahuje 783 řádků). Nicméně pomocí čísel řádků se snažíme alespoň naznačit, v kterém místě debaty se citovaná promluva nacházela. Z čísel řádků lze

já skutečně tyto názory které byly tedka tady v ukázce uvedeny, vyhubit a vodstěhovat na slovensko já prostě vodmítám (k implicitní orientaci viz níže).

V uvedené anketě si nejprve povšimneme toho, že tvůrci televizního programu Šetinův návrh zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku usouvztažňují pouze s problémem soužití majoritního etnika s Romy. Tím přijímají jako relevantní problém, který byl dosud probírán v masmediální dialogické síti: je, nebo není návrh zákona rasistický? To je zcela zřetelné i z promluv neromských respondentů (zejm. R5 a R6). Povšimneme si dále toho, že v anketě je distribuován český stereotyp o Romech – kategorii Rom konstituují respondenti pomocí „predikátů“ jako *nechovaj se jako normální lidi* (R1), *všude dělaj maléry* (R3). Za zmínku stojí nepochybně i to, že z šesti respondentů je pouze jeden Rom.

Hned po odvysílání uvedené ankety klade moderátorka první otázku a po ní následuje první odpověď:

Moda: pane patočko: eh (.) proč jste předložili tento návrh zákona. a má vůbec generální prokuratura zákonodárnou iniciativu.

Pat: ten zákon jsme předložili proto že jsme tam osobně několikrát byli, a pan generální prokurátor speciálně navštívil ústí, i mne vyslal do dubí, takže jsme to viděli na vlastní oči. ...

Vidíme, že s kontextualizací návrhu zákona soužitím Čechů a Romů nemají ani moderátorka, ani náměstek generálního prokurátora Patočka žádné problémy; tato kontextualizace je ostatně přijata jako relevantní i ostatními účastníky debaty (teprve na ř. 173 říká starosta Mostu Valvoda: ... *u nás nejde o rómy jako takové obecně. ale samozřejmě jde o veřejný pořádek a bezpečnost. je pravda, (.) že většina těch u nás třeba padesát až šedesát procent, těch kriminálních činů skutečně (.) páchají eh příslušníci tohoto etnika. ale prosím vás (.) to samozřejmě mnohdy zatmívá v- v- v očích normálních lidí, ten problém tak že to vidí protirómsky. samozřejmě ano. ta eskalace tam je, a má někdy u mnoha lidí právě ten (.) řekl bych podtext proti rómům. ale v zásadě jde o problém bezpečnosti obecný, a ten potřebujem řešit. například. obsazování bytů promiňte já už budu stručný, obsazování bytů našich. tím že vykopnu dveře a obsadím ho, to nám nedělají jenom rómové. to dělaj i jiní. ...). Patočkovo užívání pronomiálních výrazů *tam* (viz *proto že jsme tam osobně několikrát byli*) a *to* (viz *takže jsme to viděli na vlastní oči*) dává smysl pouze tehdy, předpokládáme-li, že se Patočka orientuje na úvodní anketu nebo na znalost dosavadního rozvoje masmediální dialogické sítě.*

Patočka reaguje na moderátorčinu otázku velmi obsáhlou replikou (ř. 54–77). Objevuje se v ní řada informací a argumentů, které už byly zveřejněny v dosavadním rozvoji zkoumané masmediální dialogické sítě (viz výše). Situaci v severních Čechách považuje Patočka za *kritickou* a tím, že v zásadě akceptoval kontextualizaci debaty uvedenou anketou (viz výše), poskytuje divákům možnost, aby interpretovali „nezodpovědné skupiny ohrožující práva občanů“ jako skupiny Romů. Viz ř. 70–72:

Pat: ... sama listina umožňuje v takových kritických situacích, konkrétně je to v článku čtyři, že jestliže ohrožují (.) práva (.) občanů (.) některé nezodpovědné skupiny, že je možné prostě ((ta práva)) omezit. ...

získat informace o tom, zda určitá promluva jinou promluvu předchází, resp. po ní následuje, a v které části debaty (začátek, střed, konec) se vyskytla.

Na Patočkovu obsáhlou repliku reaguje moderátor tím, že shrnuje reakce na návrh předloženého zákona v dosavadním rozvoji masmediální dialogické sítě (*kolem návrhu pana šetiny se opravdu přehnala smršť nejrůznějších názorů. většinou tedy názorů záporných*) a znovu otevírá problém vztahu tohoto zákona k Listině práv a svobod (*stále trváte na tom, že ten návrh není v rozporu s listinou práv a svobod*).

V následujících dvou replikách (oddělených krátkou intervencí moderátora) Patočka explicitně obhajuje předložený návrh zákona. Z našeho hlediska je důležité to, že svou obhajobu zakládá především na konstruování „spojenectví“ s jinými aktéry (viz např. ř. 89, 90: *i pan doktor kryče:r (.) i další, (.) začínají poznávat tedy že na tom našem návrhu něco je*). Tito aktéři, ačkoli nejsou Patočkou přímo osloveni, se stávají interaktivními cíli jeho promluv, a tudíž dalšími potenciálními účastníky zkoumané masmediální dialogické sítě. Proto příliš nepřekvapí, že v dalším průběhu této debaty bude k návrhu zákona obsáhle diskutovat i J. Kryčer (ř. 327–366) – ačkoli ze způsobu představení na začátku debaty je zřejmé, že do studia byl pozván především kvůli problému Moravy (viz výše). Pochopitelným „tahem“ v dalším rozvoji zkoumané masmediální dialogické sítě je pak i to, že deník Práce v rozhovoru publikovaném následující den (11.1.1993) se obrátil na J. Kryčera, předsedu Hnutí za samosprávnou demokracii Moravy a Slezska, nikoli jako na aktéra kompetentního vyjadřovat se k problému Moravy, ale jako na aktéra kompetentně posuzujícího návrh Generální prokuratury. Patočka se však obrací i na aktéry, jichž se návrh zákona týká bezprostředně, totiž na (severočeská) města: *chceme prostě aby se to řešilo. což ta města nám s tím daj určitě za pravdu* (ř. 86).

V následující replice se moderátorka obrací na dalšího účastníka dosavadního rozvoje dialogické sítě (ř. 91):

Moda: pane šumane. jak s tím návrhem naloží parlament české republiky.

V. Šuman, předseda výboru pro právní ochranu a bezpečnost Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, ve své replice návrh zákona rozhodně odsuzuje (ř. 100, 101):

Šu: ... zákon ten návrh, ten podnět, je zcela systémově (.) špatný, spočívá ta jeho špatnost v tom, že: jak je zřejmé z první věty důvodové zprávy, má jistý (.) rasistický charakter. ...

V další části své repliky Šuman uvádí – v souladu s tím, co zaznělo v dosavadním rozvoji dialogické sítě – ještě jiné negativní rysy návrhu zákona, přičemž na ř. 108–110 konstruuje „spojenectví“ s dalším účastníkem zkoumané sítě, M. Výborným, jehož se dovolává jako právně fundovaného kritika navrhovaného zákona (viz už výše):

Šu: ... a je tam ještě (.) podotknu jenom nejsem právník ale podle názoru (.) předsedy ústavně právního výboru a jiných právníků, (to je) z hlediska legislativně technického je velice (.) eh nedokonalý.

Po Šumanově replice se do diskuse poprvé zapojuje L. Body, na začátku debaty představený pouze jako poslanec českého parlamentu. Z dosavadního rozvoje masmediální dialogické sítě však už víme, že Body je romský poslanec z Levého bloku (viz výše článek z RP 8.1. *Poslanec Body žádá odstoupení Šetiny*). To je nepochybně známé i účastníkům televizní debaty. Ostatně romský původ tohoto poslance jim permanentně připomínají Bodyho fyziognomické rysy a specifický způsob jeho mluvy.

V dalším průběhu debaty ostatní účastníci na řadě míst skutečně evokují Bodyho romskou identitu. Body se však ve svých prvních replikách jako Rom neprezentuje, a to ani tím, že by poukazoval na rasistický charakter předloženého návrhu zákona. Do diskuse se zapojuje v zásadě jako „spojenec“ V. Šumana, ale všímá si pouze toho, jaké legislativně technické problémy návrh zákona obsahuje. Jeho připomínky však V. Šuman (v návaznosti na moderátora) odmítá jako nerelevantní (*já se domnívám že pan poslanec eh skutečně ne: zcela příliš šťastně vyhmátl chyby formálního charakteru*) a od problémů legislativně technických přechází k tomu, jak řešit společenský problém, který k navržení zákona Generální prokuratura přivedl.

Nemůžeme se zde ovšem věnovat všem detailům a interakčním peripetiím televizní debaty. Podstatné je to, že v dalším průběhu debaty se její účastníci už příliš nezabývají Šetinovým návrhem zákona, ale předkládají náměty, jak danou situaci řešit. Z dosavadního rozvoje masmediální dialogické sítě, ale i z průběhu televizní diskuse je zřejmé, že řešení, která předložila města (tzv. jirkovská vyhláška) i generální prokuratura (Šetinův návrh tzv. migračního zákona), se setkala se značným odporem. Moderátor upozorňuje i na radikální postoj romské politické reprezentace: *včera dokonce na, (.) z- z úst rómské občanské iniciativy zazněla i taková slova jako je občanská neposlušnost* (ř. 248, 249). Kde jinde je však možné hledat rychlé a účinné řešení? V. Šuman několikrát vyjadřuje názor, že u české vlády. Viz například řádky č. 236–238:

Šu: ... je nutné vůči (.) vládě (.) vyvinout výraznou aktivitu: a to jak směrem. mimořádných výkonných exekutivních opatření o kterých jsem již mluvil, a za druhé pokud vláda dojde k tomu že je potřeba legislativních opatření nechť předloží návrh, ...

Formuluje však V. Šuman ve své replice jen svůj názor? Ptejme se, jakou sociální akci provádí tím, že říká *je nutné vůči (.) vládě (.) vyvinout výraznou aktivitu*. Domníváme se, že touto promluvou sám vyvíjí vůči vládě výraznou aktivitu.

Podobně na řádku č. 255 V. Šuman říká: ... *je nutné apelovat na vládu* ... Opět je zřejmé, že těmito slovy sám apeluje na vládu.

O co můžeme opřít taková tvrzení? Vycházíme z toho, že Šumanova slova zazněla v televizní debatě, která byla sama o sobě významnou politickou událostí. Tím je dáno, že se jí zúčastnili významní politici (čímž byla zase umocněna její důležitost); připomeňme si, že sám mluvčí byl kategorizován jako *předseda výboru pro právní ochranu a bezpečnost poslanecké sněmovny parlamentu české republiky*. To, co účastníci debaty řekli, s velkou pravděpodobností slyšeli i jiní významní politici, nepřítomní ve studiu, a snad i členové vlády (nebo byli o tom informováni). Formulace „je nutné apelovat na vládu“ však není totéž jako formulace „apeluji na vládu“. I když bychom zde mohli argumentovat tím, že apel jakožto dialogická akce může být patrně vyjádřen s různou mírou explicitnosti (k čemuž jsou konvenčně předurčeny specifické jazykové prostředky), za důležitější považujeme to, zda na Šumanovy promluvy bylo jako na apel (či jako na vyvíjení výrazné aktivity vůči někomu) v dalším rozvoji masmediální dialogické sítě reagováno. Nebude těžké se o tom přesvědčit: apel je totiž první člen párové sekvence a její druhý člen se v komunikaci normativně očekává. Případná reakce vlády bude tedy potvrzením toho, že vláda byla „interaktivním cílem“ Šumanových promluv.

Povšimněme si ještě toho, že i romský poslanec Body se připojuje k Šumanovu řešení. Viz řádky č. 293–295:

Body: ... a tady samozřejmě vidím cestu jak řekl kolega šuman, jenom skutečně aby česká () ale především vláda, připravila takové návrhy zákonů které budou mít šanci projít v parlamentu, který budou vypracovány () koncepčně, dle (.) ústavy český republiky a přijatých zákonů. my nemůžeme dopustit aby v český republice platily jakési zvláštní zákony na území v severních čechách, ...

Za zmínku stojí i to, že od české vlády Body očekává řešení, které nenašel ani u představitelů severočeských měst, ani u Generální prokuratury – v této souvislosti připsal Body tzv. migračnímu zákonu další vlastnosti: je sankční a postihuje určitou menšinu. Viz ř. 321–325:

Body: ... souhlasím s panem mašínem i s panem (.) valvodou, že jsou (často) starostové v situaci kdy oni hledají řešení. krajní, ale prosím vás, nejdřív podme skutečně (.) jaksi tou právní cestou, a pak uvidíme že to řešení najdeme, možná ho najdeme později, ale najdeme ho. a ne- neuchylujme se k sankcím. poněvadž tento návrh vlastně zákona který () (předložil) pan štětina, to je sankční zákon, který postihuje určitou menšinu.

V další části naší studie se budeme zabývat reakcemi „měst“, představitelů Romů a vlády ve dnech, které následovaly po odvysílání televizní debaty.

6. Další „tahy“ v mediální dialogické síti

6.1. Jak reagovali představitelé měst?

V televizní debatě jsme viděli, že „města“ se stala interaktivním cílem promluvy náměstka Generální prokuratury J. Patočky; viz *chceme prostě aby se to řešilo. což ta města nám s tím daj určitě za pravdu* (ř. 86).

Podíváme se nyní na dva novinové články a povšimneme si toho, zda se J. Patočka nemýlil.

Mladá fronta Dnes 12.1.1993, s. 3

Návrh migračního zákona tvrdší než vyhlášky měst

Starostové „jirkovských“ měst k návrhu prokuratury

Po Jirkově a Ústí nad Labem přijalo také mostecké zastupitelstvo „jirkovskou“ vyhlášku. Na stole Parlamentu ČR zároveň leží návrh „migračního zákona“ generálního prokurátora Jiřího Šetiny. Ten vyhlášky měst odmítl jako nezákonné. Jak se starostové těchto obcí dívají na podaný návrh zákona?

Primátor Ústí nad Labem Lukáš Mašín: „.....“

Starosta Jirkova Filip Škapa: „.....“

Starosta Mostu Bořek Valvoda: „.....“

Všichni tři starostové by i přes uvedené výhrady přijetí zákona přivítali. ...

Někteří poslanci ČNR označili návrh zákona a důvodovou zprávu generálního prokurátora za rasistické. „Na příští pondělí zvu poslance k nám, aby na místě poznali stav, o kterém budou rozhodovat,“ řekl starosta Jirkova Filip Škapa.

Tento článek, z něhož zde přetiskujeme jen asi jednu třetinu, nevychází z agenturního zpravodajství, ale je původním textem novináře J. Rýdla. Ten patrně samostatně oslovil všechny tři představitele měst a pak cituje z jejich promluv (tyto citace z nedostatku místa vynecháváme). Je to pěkná ilustrace toho, jak sami pracovníci z masmédií iniciují a tím spoluutvářejí rozvoj masmediálních dialogických sítí. Vidíme, že města dala Generální prokuratuře za pravdu (viz *Všichni tři starostové by i přes uve-*

dené výhrady přijetí zákona přivítali), a to z iniciativy konkrétního novináře. Vidíme také, že reakce měst je v článku kontextualizována dosavadním rozvojem dialogické sítě (viz úvod článku) a že je podmíněna sekvenčním průběhem prezentovaných akcí (jestliže totiž Šetina odmítl vyhlášky měst a místo toho navrhl tzv. migrační zákon, je pak logické se ptát, co řeknou představitelé měst na návrh zákona, který substituuje jejich vyhlášky). V samém závěru článku však vidíme, že F. Škapa, starosta Jirkova, se orientuje také na kritickou reakci některých poslanců, která už byla mnohokrát diskutována v dosavadním rozvoji dialogické sítě (Je, či není návrh zákona rasistický?). Škapovou reakcí je formulace pozvání, jehož smyslem je to, aby poslanci rozhodli o návrhu zákona kompetentně. Uvedené pozvání – jakožto první člen párové sekvence, po němž se normativně očekává jeho přijetí nebo odmítnutí – se tak stává impulsem k dalšímu potenciálnímu rozvoji dialogické sítě (o reakcích poslanců na Škapovo pozvání do Jirkova nám však z masmédií není nic známo; lze tedy předpokládat, že Škapovo pozvání k rozvoji zkoumané masmediální dialogické sítě nevedlo – poznamenejme, že tento moment dobře ukazuje to, že dialogické sítě se nejen rozvíjejí, ale i končí).

Přecházíme k druhému článku ilustrujícímu reakci „měst“.

Lidové noviny 14.1.1993, s. 2

Praha oceňuje Šetinův návrh

PRAHA – Za velmi cennou iniciativu označil primátor hlavního města Prahy Milan Kondr návrh generálního prokurátora České republiky Jiřího Šetiny týkající se migrace obyvatelstva. (...)

Jak vidíme, s podporou se setkal Šetinův návrh i v Praze, která bývala v souvislosti s problematikou tzv. migračního zákona zmiňována jen výjimečně. (Dalším nám známým dokladem je tato formulace z ČMZN z 11.1.1993, s. 3: *Úmyslem generální prokuratury bylo řešení tíživého stavu zejména v severních okresech republiky, ale i Prahy, kde se potýkají s hrozivě narůstajícími problémy s romskou populací.*)

6.2. Jak reagovali představitelé Romů?

Viděli jsme, že v televizní debatě účinkoval levicový poslanec českého parlamentu L. Body. Povšimli jsme si, že Body se ve svých úvodních replikách jako Rom neprezentoval. V dalším průběhu debaty však najdeme sekvence, z nichž je zřejmé, že Body hájil zájmy romského obyvatelstva nejen z pozice (levicového) poslance nebo občana, ale i Roma (viz například ř. 304, 305: *... my už jsme tři roky, od roku devadesát, teď mluvím o romech, sami (.) iniciativně připravovali návrhy, jak tyto věci řešit ...*).

Zájmy Romů však hájí na české politické scéně i organizace, která se deklarovala jako pravicová – Romská občanská iniciativa. Jak už jsme viděli, o jejích aktivitách byla v televizní debatě v souvislosti s tzv. migračním zákonem také řeč: *včera dokonce na, (.) z- z úst rómské občanské iniciativy zazněla i taková slova jako je občanská neposlušnost* (ř. 248, 249). Tato moderátorova promluva se vztahuje k tiskové besedě pořádané 9.1.1993, tj. den před televizní debatou. Odkud víme, že šlo o tiskovou besedu? V televizní debatě nebyla o tom ani zmínka, ale 11.1.1993, tj. den po televizní debatě, vyšel následující článek.

ROI hrozí neposlušností

Praha (iv) – Nesouhlas s návrhem tzv. migračního zákona a vydáváním městských vyhlášek diskriminujících romské občany vyjádřili předseda a místopředsedkyně Romské občanské iniciativy Emil Ščuka a Klára Samková. Zmíněný návrh zákona je podle Emila Ščuky protiústavní a nedemokratický a generální prokurátor by za jeho předložení měl být odvolán.

Klára Samková označila sobotní tiskovou besedu na toto téma za poslední pokus, jak získat ochotu vlády ke společnému postupu. „Nechceme komplikovat složitou ekonomicko-sociální situaci, v níž se nacházejí všichni občané ČR. Vždy jsme byli vůči vládě loajální, ale pokud spolu s parlamentem včas nezareaguje, budeme zvažovat i takové kroky, jako je občanská neposlušnost,“ prohlásila. (...)

Vidíme, že i ROI se připojila k apelu na českou vládu. Zajímavé je to, že moderátor v televizní debatě nezmínil žádnou jinou aktivitu ROI než mluvení o občanské neposlušnosti. Vidíme, že i v uvedeném článku byla potenciální výzva k občanské neposlušnosti prezentována jako taková akce ROI, která si zasluhuje prvořadou pozornost (viz titulky článku). Je samozřejmě možné, že jak televizní moderátor, tak novinář (iv) právě občanskou neposlušnost interpretovali jako to, co je hodné největší pozornosti. Je však možné i to, že novinář (iv) titulky článku *ROI hrozí neposlušností* formuloval až po zhlédnutí televizní debaty – ačkoli tisková beseda televizní debatě předcházela. Tato možnost je dána tím, že v neděli v České republice naprostá většina novin nevychází, a proto pondělní noviny přinášejí informace jak o dění v neděli, tak o tom, co se stalo v sobotu. Z toho plyne obecnější poznatek, že posloupnost jednotlivých „tahů“ v rozvíjející se masmediální dialogické síti není ovlivněna jen fyzikálním uplýváním času, ale i technologií masmediální produkce.

Uvedený technologický faktor zároveň novinářům umožňuje to, aby sobotní a nedělní dění shrnuli v jednom článku (to samozřejmě platí i o událostech z jednoho dne, jsou-li už novinářům známy). V takovém případě je zajímavé povšimnout si toho, které události novináři interpretují jako „patřící dohromady“. S velkou pravděpodobností se totiž při tom orientují na reálné nebo potenciální „tahy“ v rozvíjející se masmediální dialogické síti. Samy produkty novinářů tak dokazují to, že dialogická síť není arbitrárním konstruktem analytiků masmediálního diskursu.

Už jsme naznačovali, že na základě nápadné prezentace potenciální občanské neposlušnosti „patří dohromady“ sobotní tisková beseda ROI a nedělní televizní debata. Soupatřičnost těchto dvou událostí si samozřejmě uvědomovali i účastníci televizní debaty – moderátorovu zmínku o občanské neposlušnosti ROI přijali v daném bodě televizní debaty jako relevantní. To, že tyto dvě dialogické události „patří dohromady“, vyjádřil novinář (iv) formálně tím, že o nich referoval v jednom článku. Viz fragment druhé části jeho článku *ROI hrozí neposlušností*, kterou věnoval shrnutí diskusních příspěvků jednotlivých účastníků televizní debaty.

ROI hrozí neposlušností (pokračování)

(...) Na faktické chyby v předloze upozornil romský poslanec českého parlamentu Ladislav Body (Levý blok). Předseda výboru pro právní ochranu a bezpečnost českého sněmu Vladimír Šuman (ODA) upozornil, že kritikou návrhu zákona se nevyřeší bezpečnostní situace v některých obcích, která je neudržitelná. O nápravu by se podle něj měla postarat výkonná moc – především vláda. (...)

Na tomto fragmentu také vidíme, že novinové zprávy o televizních debatách zvyšují účinnost dialogických akcí, které vykonali politici v televizním studiu. Např. apel na českou vládu, který formuloval v televizní debatě V. Šuman, byl díky novinovému zpravodajství znásoben (o této televizní debatě informovala řada významných českých novin).

15.1. 1993, tj. pět dní po televizní debatě, měla Romská občanská iniciativa další tiskovou konferenci. – Orientovali se její představitelé na předcházející „tahy“ v zkoumané dialogické síti? Orientovali se na ně novináři, kteří o tiskové konferenci referovali?

Lidové noviny 16.1.1993, s. 3

Žádné vlaky s Romy

OSTRAVA (mot) – O krocích k občanské neposlušnosti Romská občanská iniciativa neuvažuje, řekla v Ostravě místopředsdkyně ROI JUDr. Klára Samková. Pokud by měl zvítězit trend vyhlášek typu „jirkovské“ a zejména návrh protimigračního zákona, obrátí se ROI na ES a OSN. Podle informací ROI žádné vlaky s Romy ze Slovenska do ČR nesměřují a od rozdělení státu se migrace nezvýšila. Jedná se řádově o stovky osob, ale i ty jsou schopny vnést ve spojení s kriminálními živly zmatek do míst s koncentrovanou kriminalitou. Romové nebyli a nebudou stabilním obyvatelstvem, konstatovala K. Samková. Odmítla myšlenku romských vesniček a vyslovila se pro komplexní řešení romského problému.

Na tomto článku si povšimneme jen jeho úvodu a závěru. Vidíme, že „kroky (vedoucí) k občanské neposlušnosti“ jsou v první větě prezentovány jako něco známého. Nápadné je také to, že „kroky (vedoucí) k občanské neposlušnosti“ se stávají prvním tématem celého článku (odhlédneme-li od jeho titulku). Domníváme se, že to lze vysvětlit tím, že novinář (mot) – a možná i sama K. Samková – se orientuje na dosavadní rozvoj dialogické sítě, v níž potenciální výzva k občanské neposlušnosti byla v centru pozornosti. Nové je v zkoumané dialogické síti to, že ROI o občanské neposlušnosti *n e u v a ů j e* („neuvažuje“ je tedy z komunikačního hlediska jádrem sdělení první věty).

Dokladem toho, že K. Samková se orientovala na události v dosavadním rozvoji dialogické sítě, by mohlo být i to, že *odmítla myšlenku romských vesniček* (viz závěr článku). Připomeňme si, že s touto myšlenkou jsme se už setkali v anketě, která kontextualizovala výše uvedenou televizní debatu. Viz promluvu pátého respondenta R5: *pro ně samostatnou vesnici. (.) rozumíte.*

K. Samková na této tiskové konferenci hovořila i o jiných závažných věcech. Ve svých promluvách zkonstruovala soubor legislativních aktů, které podle ní dokládají *tendenci k státnímu rasismu*. Do tohoto souboru patří nejen návrh protimigračního zákona, ale i zákon o nabytí občanství. Viz následující článek:

Práce 16.1.1993, s. 2

Místopředsdkyně ROI Klára Samková:

Rasismus existuje

OSTRAVA (dav). „Prvky rasismu se projevují v každé společnosti, v České republice jsou silnější než jinde. Dnes se už projevují i tendence rasismu státního,“ prohlásila na včerejší tiskovce v Ostravě místopředsdkyně Romské občanské iniciativy KLÁRA SAMKOVÁ.

Svoje tvrzení dokumentovala nejen návrhem protimigračního zákona, předloženého generálním prokurátorem ČR Jiřím Šetinou, ale i dalšími legislativními akty. Jedním z nich je například zákon o naby-

vání občanství. Zde se stanoví jako jedna z podmínek znalost českého jazyka. „Takto je zbaveno možnosti získat občanství několik desítek tisíc Romů, kteří mluví napůl romsky a napůl slovensky.“

Jak Klára Samková dále uvedla, (...)

Návrhu zákona předloženého generální prokuraturou tak byl připsán další „predikát“ – návrh už není jen „rasistický“, ale (bezmála) „státně rasistický“.

6.3. *Jak reagovala vláda?*

Viděli jsme, že v dosavadním rozvoji zkoumané dialogické sítě přibývá apelů na vládu (viz reakce V. Šumana, L. Bodyho, představitelů ROI). O tom, že vláda, resp. její jednotliví ministři či vládní úředníci začínají reagovat, nás přesvědčí níže uvedené články. Na základě jejich četby lze říci, že vláda nereaguje na konkrétní podnět, zformulovaný konkrétní osobou; závažnost situace, kterou má řešit, vyvstává před ní – mimo jiné – tím, že reagujících osob v dialogické síti je už celá řada. Vláda tedy pravděpodobně reaguje na obecněji distribuovaný apel.

Mladá fronta Dnes, 12.1.1993, s. 1

Kriminalitu Romů bude řešit vláda

Praha (jem) – Možnost, že se vláda bude věnovat zvýšené kriminalitě na severu ČR, připustila včera ředitelka legislativního úřadu vlády Milena Poláková. (...) Podle jejích slov bude řešení pravděpodobně vyžadovat spolupráci ministerstev spravedlnosti, vnitra a hospodářství. (...)

Mezitím ministr vnitra J. Ruml včera řekl, že pokud by se vláda situací nyní nemohla zabývat, převezme iniciativu sám. (...)

Na výše uvedeném článku si povšimneme jen toho, že novinář (jem) v nejnápadnějším místě svého článku, v titulku, problém, jímž se má vláda zabývat, redukuje na kriminalitu Romů. Novinář se tedy orientuje na to pojetí situace, které jsme v zkoumané masmediální dialogické síti viděli už mnohokrát.

České a moravskoslezské zemědělské noviny, 13.1.1993, s. 1

Ministři hájí zákon

Praha (mk) – „Jirkovská vyhláška“ a následný návrh migračního zákona, tak jak s ním přišla generální prokuratura ČR, naznačily, že je nejvyšší čas řešit problémy spojené nejen s romským etnikem, ale kriminalitou vůbec. To byl hlavní důvod včerejšího setkání českého ministra spravedlnosti J. Nováka s ministrem vnitra ČR J. Rumlem. „Shodli jsme se na tom, že je třeba vytvořit skupinu legislativců, která navrhne zákonné změny řešící tuto situaci. Pochopitelně musí respektovat Listinu občanských práv a svobod,“ řekl ČMZM ministr spravedlnosti. Tento návrh předloží oba ministři dnes ve vládě s tím, že na řešení problému by se měla podílet i další ministerstva.

V tomto článku vidíme, že ministr spravedlnosti se orientuje na problém, který byl v dialogické síti také už mnohokrát diskutován: Je, nebo není tzv. migrační zákon v souladu s Listinou občanských práv a svobod?

Naši analýzu zakončíme článkem, který prezentuje nejen další akce představitelů vlády, ale i další rozvoj dialogické sítě. Kdo by mohl reagovat na akce vlády? Minimálně ti, kteří na vládu apelovali. – Je zajímavé, že jejich bezprostřední reakce na akce vlády jsme v tisku nezaregistrovali. Povšimneme si proto jen „tahu“ aktéra, jehož akce byly velmi často v centru pozornosti účastníků zkoumané masmediální dialogické sítě – generálního prokurátora J. Šetiny.

Policie se přesune na sever ČR

Prokurátor spokojen s výsledky svého podnětu

Praha (jem) – Policejní jednotky by měly od příštího týdne zahájit přesun do míst v severních Čechách, které jsou nejvíce ohroženy zvýšenou kriminalitou. Oznámil to včera ministr vnitra ČR Jan Ruml poté, co se setkal s ministrem spravedlnosti ČR Jiřím Novákem, aby společně hledali postup, jak zajistit bezpečnost občanů v severočeském a severomoravském kraji. (...)

Skutečnost, že česká vláda či její ministr vnitra Jan Ruml sám se bude zabývat zvýšenou kriminalitou na severu Čech a Moravy, označil včera generální prokurátor Jiří Šetina za plně uspokojivý výsledek své iniciativy vůči Parlamentu ČR. Konstatoval dále, že návrh tzv. migračního zákona, jež předal poslancům, byl především troulfálním gestem. Prokuratura se jím snažila upozornit na vyhrocující se situaci na severu ČR. J. Šetina rovněž přiznal, že nyní by již v první větě důvodové zprávy nenapsal: soustředění romského obyvatelstva, ale migrujícího obyvatelstva. Zdůraznil zároveň, že návrh zákona měl postihnout každého občana, který omezuje lidská práva a svobody druhých nebo ruší veřejný pořádek. Odmítl proto obvinění, že se svým zákonným návrhem dotkl Listiny lidských práv a svobod. (...)

Generální prokurátor je tedy se svou iniciativou *plně spokojen*. Konzistentně se svými předcházejícími výroky připisuje návrhu tzv. migračního zákona predikát *troulfalé gesto* (v článku z LN 7.1.1993 jsme viděli, že vyhlášky severočeských měst kategorizoval jako *provokaci v dobrém slova smyslu*). V Šetinově reakci na dosavadní rozvoj dialogické sítě je však zřetelná i oprava (repair) – místo *soustředění romského obyvatelstva* by generální prokurátor v důvodové zprávě napsal soustředění *migrujícího obyvatelstva*. Na druhé straně znovu odmítl, že by porušil Listinu lidských práv a svobod. Bylo to třeba odmítnout i nyní? Ano. Nezapomeňme, že ve vystoupení ministra spravedlnosti (viz výše) zaznělo, a bylo tedy znovu učiněno diskusně relevantním, to, že *zákonné změny (...) pochopitelně musí respektovat Listinu občanských práv a svobod*.

7. Závěrečné poznámky

V této studii jsme sledovali tři hlavní cíle. Prvním z nich bylo rozšířit naše poznání toho, jak jsou Romové prezentováni v středoevropských masmédiích. V našem výzkumu jsme se zatím věnovali tomuto problému na příkladu televizních debat (viz Leudar – Nekvapil, 2000). Zjistili jsme, že kategorie Rom v nich byla užívána rozporně a že rysy, které jí připisovali čeští účastníci, byly negacemi toho, co tito účastníci shledávali pozitivním na sobě samých. V této studii jsme zkoumali kategorii Rom v diskusích o tzv. migračním zákonu. Naším úkolem bylo ukázat, jaké „metody“ a interpretační zdroje užívají aktéři, když prezentují tento zákon jako smysluplný a adekvátní, nebo naopak jako špatný či rasistický. Opět jsme zjistili, že jejich argumentace vycházela z předpokladu, že kategorie Rom je spjata s kriminálními aktivitami, resp. že Romové jsou příčinou společenského neklidu. Tento standardní předpoklad však byl zpochybňován nejen romskými účastníky, ale i některými účastníky českými. Také nás zajímalo, zda členská kategorizační analýza může být rozšířena na jiné objekty než osoby, aniž by bylo třeba ji konceptuálně podstatně přepracovat. Pokud jde o tzv. migrační zákon, zjistili jsme, že mluvčí nebo autoři článků mu připsali řadu protichůdných rysů, a to v závislosti na tom, zda byli jeho přívrženci nebo odpůrci. Návrh tohoto zákona byl nejčastěji charakterizován jako „rasistický“, ale i jako „cenná iniciativa“ nebo

„troufalé gesto“. Navržený zákon byl v komunikaci zařazován spolu s jinými abstraktními objekty do souborů, jako jsou „legislativní akty vykazující státní rasismus“. Zdá se tedy, že v působnosti členské kategorizační analýzy mohou být i takové objekty, jako jsou zákony. Problém platnosti členské kategorizační analýzy by si však nepochybně zasluhoval zvláštní pozornost (zejména pokud jde o kategorizování akcí).

Druhým naším cílem bylo propracovat pojem dialogické sítě. Dialogická síť, kterou jsme se zabývali v souvislosti s tzv. migračním zákonem, není pouhým konstruktem analytiků masmediálního diskursu. Orientují se na ni sami mluvčí, resp. autoři článků. Jaké argumenty lze uvést pro toto tvrzení? Jedním z metodologických problémů, se kterým jsme se potýkali, bylo to, kde začít vlastní analýzu. Výchozím bodem naší analýzy jsou články, které byly publikovány 6.1.1993 – ale proč nezačít s materiály zveřejněnými např. 8.1.1992? Dalším problémem bylo to, které materiály máme zahrnout a které nechat stranou. Řídili jsme se metodologickou zásadou, že pozornost budeme věnovat jevům (událostem, osobám ...), které prezentují jako komunikačně relevantní sami mluvčí, resp. autoři článků.

Centrální událostí, od které jsme původně vyšli, byla televizní debata z 10.1.1993. V této debatě byla několikrát formulována časová dimenze zkoumané dialogické sítě. To je zřejmé z následujících formulací: *poslední dny je doslova na eh na tapetě generální prokurátor české republiky* (ř. 23n.), *pane náměstkú. kolem návrhu pana šetiny se opravdu přehnalá smršť nejrůznějších názorů. většinou tedy názorů záporných. myslíte si i dnes po tom v podstatě týdnú, že ...* (ř. 79n.). Jak vidíme, sami účastníci debaty v ní činili relevantními určité události, o nichž – jak jsme následně zjistili – byly už předtím publikovány články v novinách. Shromáždili jsme tyto články a zjistili jsme, že ty zase zmiňují jiné události. Např. jednou z událostí, kterou jsme zahrnuli do naší analýzy, byla tisková konference ROI z 9.1.1993. Z jakého důvodu? Účastníci televizní debaty z 10.1.1993 reagovali na to, co bylo řečeno na této tiskové konferenci, a to považujeme za důkaz, že tato tisková konference je součástí studované dialogické sítě.

Uvedená metoda nás vedla k tomu, že jsme zahrnovali do dialogické sítě takové účastníky, kteří byli „rekrutováni“ jinými účastníky – tj. jimi osloveni nebo jejich akce zmíněny. Takto jsme postupovali zpět, k začátku dialogické sítě. Ten byl tvořen články otištěnými v několika novinách 6.1.1993, které se zabývaly návrhem tzv. migračního zákona, předloženého generálním prokurátorem, a jirkovskou vyhláškou. Zahrnutí materiálů do naší analýzy bylo tedy obecně determinováno zájmy a snahami samotných účastníků – tím, co sami účastníci činili relevantním, ať už retrospektivně nebo prospektivně.⁸

Na tomto místě chceme ještě jednou zdůraznit, že mluvčí, resp. autoři článků se orientují na dialogickou síť jako na expandující interakci – tedy jako na něco, co probíhalo, co díky jejich verbální činnosti právě probíhá a co může mít další (verbální) důsledky. Tím, že tuto procesualnost stavíme do centra naší analýzy, rozvíjíme etnometodologicky fundované pojetí Eglina a Hestera (1999).

⁸ Ve skutečnosti jsme analyzovali v í c e článků, než jsme prezentovali v této studii. Zde jsme podali jen určitou verzi dialogické sítě.

Na druhé straně: i když jsme ukazovali, že události v síti jsou prezentovány jako vzájemně relevantní samými účastníky, neznamená to, že pozice účastníků dialogické sítě a pozice analytiků je stejná. Stručně řečeno, pozice účastníků je praktická, zatímco pozice analytiků je teoretická: účastníci se např. většinou nezajímají o dialogickou síť jako o celek a ani samozřejmě neznají termín „dialogická síť“.

Co jsme zjistili o formálním aspektu dialogických sítí? Dialogické síť drží pohromadě několik faktorů. Jsou soudržné tematicky (ve zkoumaném případě to byl návrh tzv. migračního zákona). Jejich koheze je záležitostí sdíleného způsobu vyjadřování, ale i sdílených způsobů argumentace. Hlavním pojítkem jsou však sekvenční struktury, především párové sekvence. Pokud jde o jejich typy, zjistili jsme takové, které už byly popsány v každodenních rozhovorech. Rozdíl je v tom, že sekvenční očekávání mohou být v dialogických sítích saturována několika reakcemi a ty mohou náležet několika aktérům a mohou být i protichůdné (podrobněji viz Nekvapil – Leudar, 2002).

Jedním z důvodů pro zavedení nového pojmu je to, že usnadňuje pochopení určitého jevu, nebo to, že soustřeďuje pozornost na takové aspekty studovaného jevu, které by nebyly jinak zřejmé. Vyhovuje pojem „dialogická síť“ z těchto hledisek? Tento pojem objasňuje intertextuální povahu komunikace u veřejných příležitostí, jako jsou tiskové konference nebo televizní politické debaty. Viděli jsme, že jejich účastníci byli někdy zapojeni vlastně do dvou „rozhovorů“: (1) s aktéry, kteří byli přítomni, (2) s aktéry, kteří byli nepřítomni. Tento pojem také objasňuje to, jak novináři formulují své články – máme na mysli především to, že kontexty, do nichž novináři zařazují popisované události, je třeba chápat jako aspekty rozvíjející se dialogické sítě.

Třetím cílem naší studie bylo propracovat alternativu ke kognitivnímu vysvětlování toho, jak média ovlivňují své čtenáře a diváky. Předpokládali jsme, že je neovlivňují ani tak tím, že formují jejich privátní psychické postoje, jako spíš tím, že jim poskytují prostředky pro dialogické argumentování. Chtěli jsme proto ukázat, jak jsou mediální texty užívány v běžných rozhovorech. Zjistili jsme, že nehledě na původní záměr autorů mediálních textů, byly tyto texty užívány ad hoc, v závislosti na momentálním stavu komunikace, a sloužily k dosažení komunikačních cílů účastníků rozhovoru.

Transkripční konvence užité při analýze rozhovorů

A: ale [ano]	v závorkách jsou současně řečené úseky replik (tzv. overlap) dvou
B: [jistě]že	mluvčích
?	výrazně stoupavá intonace
.	klesavá intonace
,	polokadence, pokračovací intonace
:	nápadné prodloužení předcházející samohlásky
=	okamžité, bezpauzové nasazení následujícího výrazu, repliky
(.)	krátká pauza
(...)	delší pauza
(...)	ještě delší pauza
()	nesrozumitelné místo
(ale)	předpokládáný, ne dobře srozumitelný výraz
((se smíchem))	komentář autora transkriptu
+	místo, v němž končí platnost komentáře

–	náhlé přerušení slova nebo konstrukce
<u>n</u> ikdo	nápadné zdůraznění slabiky, slova
...	vynechané místo v transkriptu

Seznam citovaných novinových článků

- Eskadra nezaútočila. ČMZN 16.10.1992.
 Chystá se obrovská migrace Romů do Čech. RP 16.10.1992.
 Prokuratura navrhuje mimořádný migrační zákon. ČMZN 6.1.1993.
 Návrh prokurátora. Nezakrytý rasismus. LN 6.1.1993.
 Podle Výborného předložil prokurátor „rasistický“ zákon. MFD 6.1.1993.
 Jiří Šetina obhajuje svůj návrh zákona. Dobře míněná provokace. LN 7.1.1993.
 Jirkovská vyhláška. Chomutov a Most. LN 7.1.1993.
 S Jiřím Šetinou o mimořádných opatřeních proti zločinu. Obvinění z rasismu odmítá. RP 8.1.1993.
 Poslanec Boky žádá odstoupení Šetiny. RP 8.1.1993.
 V Jirkově se bojuje o přijetí pořádkové vyhlášky. RP 8.1.1993.
 Prokurátor nepříjemně překvapil parlament. MFD 8.1.1993.
 Debata o velkých problémech naší politické scény. Riskantní pořádek. Práce 11.1.1993.
 ROI hrozí neposlušností. MFD 11.1.1993.
 ROI se bouří proti občanským domobranám. Generální prokurátor pro Romy nepřijatelný. ČMZN 11.1.1993.
 Romové žádají odvolání generálního prokurátora. RP 11.1.1993.
 Návrh migračního zákona tvrdší než vyhlášky měst. Starostové „jirkovských“ měst k návrhu prokuratury. MFD 12.1.1993.
 Kriminalitu Romů bude řešit vláda. MFD 12.1.1993.
 Ministři hájí zákon. ČMZN 13.1.1993.
 Policie se přesune na sever ČR. Prokurátor spokojen s výsledky svého podnětu. MFD 13.1.1993.
 Praha oceňuje Šetinův návrh. LN 14.1.1993.
 Jirkov je politický problém. LN 15.1.1993.
 Žádné vlaky s Romy. LN 16.1.1993.
 Místopředsedkyně ROI Klára Samková: Rasismus existuje. Práce 16.1.1993.
 ROI žádá odvolání Šetiny. MFD 16.1.1993.

LITERATURA

- AUSTIN, J.: *Jak udělat něco slovy*. Filosofie, Praha 2000.
 EDWARDS, D.: The relevant thing about her: social identity categories in use. In: Ch. Antaki – S. Widdicombe (eds.), *Identities in Talk*. Sage, London 1998, s. 15–33.
 EGLIN, P. – HESTER, S.: Moral order and the Montreal massacre: a story of membership categorization analysis. In: P. L. Jalbert (ed.), *Media Studies: Ethnomethodological Approaches*. University Press of America, Lanham – New York – Oxford 1999, s. 195–230.
 HESTER, S. – EGLIN, P. (eds.): *Culture in Action. Studies in Membership Categorization Analysis*. University Press of America, Lanham 1997 (viz recenzi v SaS, 60, 1999, s. 310–313).
 HESTER, S. – HOUSLEY, W.: Ethnomethodology and national identity. In: S. Hester – W. Housley (eds.), *Language, Interaction and National Identity. Studies in the Social Organisation of National Identity in Talk-in-Interaction*. Ashgate, Aldershot 2002, s. 1–15.
 HOLŠANOVÁ, J. – NEKVAPIL, J.: *Wie redet man über Ethnien in der Alltagskommunikation – Am Beispiel tschechischsprachiger Daten*. Report No. 4/1993 of the Research Group on Nationale Selbst- und Fremdbilder in osteuropäischen Staaten at the Center for Interdisciplinary Research (ZiF). Bielefeld University, Bielefeld 1993.
 HOLŠANOVÁ, J. – NEKVAPIL, J.: Menschen „fünfter Klasse“: Reden über Abwesende in der Alltagskommunikation am Beispiel tschechischsprachiger Daten. In: M. Czyżewski – E. Gülich – H. Hausendorf –

- M. Kastner (eds.), *Nationale Selbst- und Fremdbilder im Gespräch. Kommunikative Prozesse nach der Wiedervereinigung Deutschlands und dem Systemwandel in Ostmitteleuropa*. Westdeutscher Verlag, Opladen 1995, s. 145–179.
- HOMOLÁČ, J. – KARHANOVÁ, K.: „Tajná zpráva české vlády“. Analýza jedné politické a mediální události. Mimeo.
- JALBERT, P. L. (ed.): *Media Studies: Ethnomethodological Approaches*. University Press of America, Lanham – New York – Oxford 1999 (viz recenzi v *Sociologickém časopise*, 38, 2002, s. 514–517).
- KÜHN, P.: *Mehrfachadressierung. Untersuchungen zur adressatenspezifischen Polyvalenz sprachlichen Handelns*. Niemeyer, Tübingen 1995.
- LEPPER, G.: *Categories in Text and Talk*. Sage, London 2000.
- LEUDAR, I.: Reporting political arguments. In: F. H. van Eemeren – R. Grootendorst – J. A. Blair – C. A. Willard (eds.), *Reconstruction and Application. Proceedings of the Third Conference on Argumentation*. Vol. III. Sic Sat, Amsterdam 1995, s. 42–59.
- LEUDAR, I. – NEKVAPIL, J.: On the emergence of political identity in the Czech mass media: The case of the Democratic Party of Sudetenland. *Czech Sociological Review*, 6, 1998, s. 43–58.
- LEUDAR, I. – NEKVAPIL, J.: Presentations of Romanies in the Czech media: On category work in television debates. *Discourse and Society*, 11, 2000, s. 487–513.
- LEVINSON, S.: Putting linguistics on a proper footing. Explorations in Goffman's concepts of participation. In: P. Drew – A. Wootton (eds.), *Goffman. Exploring the Interaction Order*. Polity Press, Oxford 1988, s. 161–227.
- NEKVAPIL, J.: Český tisk a politický diskurs po roce 1989. In: *Přednášky z XXXIX. běhu LŠSS*. Univerzita Karlova, Praha 1997, s. 86–110.
- NEKVAPIL, J.: Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Češtinář*, X, 1999/2000, s. 80–87 (viz též http://ulug.ff.cuni.cz/sylaby/konv_anal.htm).
- NEKVAPIL, J.: Sociální kategorizace v interkulturním kontaktu. *Češtinář*, XI, 2000/2001, s. 38–52, 72–84 (viz též http://ulug.ff.cuni.cz/sylaby/soc_kateg.htm).
- NEKVAPIL, J. – LEUDAR, I.: Masmediální utváření dialogických sítí a politické identity: případ Demokratické strany Sudety. *SaS*, 59, 1998, s. 30–52.
- NEKVAPIL, J. – LEUDAR, I.: Sekvenční struktury v mediálních dialogických sítích. *Sociologický časopis*, 38, 2002, s. 483–499.
- SACKS, H.: *Lectures on Conversation*. Blackwell, Cambridge – Oxford 1992.
- WATSON, D. R.: Some general reflections on 'categorization' and 'sequence' in the analysis of conversation. In: S. Hester – P. Eglin (eds.), *Culture in Action. Studies in Membership Categorization Analysis*. University Press of America, Lanham 1997, s. 49–75.
- WOLF, R.: Soziale Positionierung im Gespräch. *Deutsche Sprache*, 27, 1999, s. 69–94.

RÉSUMÉ

Czech media from ethnomethodological perspective: On Roma identity in dialogical networks

This paper had three aims. One was to extend our work on how media in the Czech Republic represented Romanies in early nineties. Our previous work addressed this issue in the settings of TV debates. We had found that the category 'Romany' was contested, but the 'predicates' bound to it by many Czech participants were negations of what they found positive about themselves. Here we investigated the category of Romany in debates about the migration law proposed by the office of General Procurator in 1993,

which took place in various media of communication. Working in a broadly ethnomethodological framework, our task was to determine what methods and resources participants used to present the law as sensible, adequate or flawed and racist. We found that the arguments were based on the assumption that criminal activities are bound to the category of Romany, and that Romanies are a source of social disorder. This default assumption was, however, contested by the Romanies and some Czechs. These presentations were, however, not simply representations – they were used as justifications of past actions towards Romanies and tied to proposed future ones. We were also interested in whether ‘membership categorization analysis’ can be sensibly extended to objects other than persons without altering its tools substantially. With respect to the proposed migration law, we found that the participants ascribed to it a number of ‘predicates’, depending on whether they were opponents or partisans of the proposal. The proposal was characterised as ‘racist’, but also as a ‘valuable initiative’ or a ‘bold gesture’. Like membership categories of pertaining to persons, the proposed law was grouped with other abstract objects in ‘collections’, such as ‘legislative acts displaying state racism’.

Our second aim was to provide a conversation analytic alternative to cognitive accounts of how media influence public opinion. Our argument was that it is unlikely that they do so by molding private psychological attitudes, but rather by providing argumentative resources in the form of texts. So our strategy was to show how such texts are used in everyday conversations. We found that partly irrespective of the original intent in the text, the text was used in a locally occasioned manner to further the purposes of participants.

Our third aim was to elaborate the concept of a ‘dialogical network’ which we have formulated elsewhere. Dialogical networks are communications which typically occur in mass media and one of their characteristics is that contributions of individual participants are distributed in time and space. Their second central property is that an individual’s contribution can be multiplied (e.g. what is said in a TV studio may be reproduced in several newspapers). We found that the distributed and multiplicative character of dialogical networks makes possible two sequential phenomena as far as ‘adjacency pairs’ are concerned: (i) several actors often react to the first part of a sequence, and (ii) the second part in a sequence is often a reaction to several tokens of the first part. Dialogical networks are forms of communication which allow participants to communicate without ever meeting face to face, and even without acknowledging each other as communicative partners.

Jiří Nekvapil

*Ústav lingvistiky a ugrofinistiky FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
e-mail: jiri.nekvapil@ff.cuni.cz*

Ivan Leudar

*University of Manchester, Department of Psychology
Oxford Road, Manchester M139PL, U.K.
e-mail: i.leudar@manchester.ac.uk*